

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2012

Zuzana Slavcová

Univerzita Pardubice
Filozofická fakulta
Ústav historických věd

Ženská čeleď na Královéhradecku v 17. století

Bakalářská práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.

Autor: Zuzana Salavcová

Pardubice 2012

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích, dne 7. 9. 2012

Zuzana Salavcová.....

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala prof. PhDr. Eduardovi Maurovi, CSc. za vedení mé bakalářské práce, cenné podněty a rady, a především čas, který mi vždy ochotně věnoval. Dále bych poděkovala Muzeu východních Čech v Hradci Králové za umožnění studia odborné literatury.

Anotace:

Salavcová, Zuzana. Ženská čeleď na Královéhradecku v 17. století.
Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, 2012

Bakalářská práce

Anotace:

Tato práce se zabývá společenským postavením a situací ženské čeledi v 17. století na Královéhradecku. Cílem práce je přiblížit situaci a postavení čeledi v období raného novověku ve výše zmíněném regionu. V práci jsou popsány i odlišnosti ženské a mužské čeledi. V tomto případě jsem se okrajově zaměřila i na čeleď mužskou. Hlavním zdrojem poznatků, který byl užit při přípravě práce, byl „Soupis poddaných podle víry z roku 1651“.

Klíčová slova: ženská čeleď, mužská čeleď, Soupis poddaných z roku 1651, věkové složení, panství, město, vesnice, východní Čechy, 17. Století.

Annotation

This paper is devoted to the social status of female menials (servants) in the 17th century in the region of Hradec Králové in Bohemia. The main objective of this work is to discuss the overall status of servants in early modern times in that region. Differences between the status of female and male servants is also described, which is why the position of male servants is marginally touched upon, as well. The main source in preparing this thesis was the “Register of Serfs According to Their Confession 1651” (“Soupis poddaných podle víry z roku 1651”).

Keywords: female menials (servants), male menials (servants), “Register of Serfs According to Their Confession 1651”, age structure, estate, town, village, eastern Bohemia, 17th century.

OBSAH

1. ÚVOD.....	1
2. CÍL A METODIKA PRÁCE	3
3. PRAMENY A LITERATURA	4
3.1 Prameny.....	4
3.2 Literatura	7
4. VYMEZENÍ ČELEDI JAKO SOCIÁLNÍ KATEGORIE A TERMINOLOGIE.....	10
5. PRACOVNÍ PODMÍNKY A VĚK ČELEDI (MĚSTSKÁ I VESNICKÁ ČELEĎ) .	16
5.1 Věková struktura čeledi.....	17
6. PROBLEMATIKA POSTAVENÍ ČELEDI VE SPOLEČNOSTI	18
7. OBYVATELSTVO ČESKÝCH ZEMÍ V RANÉM NOVOVĚKU (16. - 18. STOLETÍ)	
.....	22
7.1 Obyvatelstvo a charakteristiky 16. století	22
7.2 Obyvatelstvo a charakteristiky 17. století	25
7.3 Vývoj populace v českých zemích v 18. století.....	26
8. ASPEKTY HISTORICKÉ ANTROPOLOGIE, KAŽDODENNÍ ŽIVOT V RANÉM NOVOVĚKU (CHARAKTERISTIKY HOSPODÁŘSTVÍ)	29
8.1 Velikost domácnosti a rodiny	31
8.2 Patriarchální domácnost	31
8.3 Postavení žen a dětí v domácnosti	32
8.4 Bydlení	33
9. ČELEĎ V SOUPISU Z ROKU 1651	34
10. ZÁVĚR	60
11. RESUME (SUMMARY)	63
12. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	65
12.1 Edice pramenů	65
12.2 Literatura	66
13. SEZNAM PREZENTOVANÝCH TABULEK	67

1. ÚVOD

Studium čeledi v raném novověku je tématem přitahujícím pozornost vědců zabývajících se sociální historií. Čeď byla nedílnou a integrovanou složkou rodiny. Tvořila specifickou vrstvu populace a její bytí i aktivity vykazovaly nutné demografické konsekvence. Téma čeledi se dotýkalo mnoha studijních oblastí historiků studujících rodinu, sociální struktury společnosti, apod. Tato vrstva společnosti zajímala i odborníky na dějiny žen z důvodů převahy podílu žen v čelední službě v posledních dvou stoletích. Souhrnně lze tedy říci, že ji řadíme k velmi zajímavým tématům historie.

Tématika čeledi, především zaměřená na ženskou složku v raném novověku, byla zajímavým předmětem i pro mou osobu. Z důvodů dostupnosti pramenů (hlavním zdrojem pro bakalářskou práci se stala edice „Soupis poddaných podle víry z roku 1651“), bylo zvoleno období 17. století.

Cílem této bakalářské práce je přiblížit a objasnit společenské postavení nižších vrstev v období raného novověku ve vybraných lokalitách někdejšího Hradeckého kraje a představit strukturu čeledi v raně novověké společnosti. Zkoumání bylo zaměřeno na města řemeslnicko-agrární, řemeslnická a královská. Vedle toho byla zkoumána i vesnice poddanská. Pro vlastní práci bylo tedy zvoleno panství Opočno, z něhož jsem vybrala zámek s „podzámčím“ (pod pojmem podzámčí je myšleno jeho dvory a mlýny). Dále jsem se zaměřila na poddanskou ves Mezříče, městečko Třebechovice a město Dobruška, které patřily zároveň do opočenského panství. Pro zkoumání královských měst byla zvolena města Hradec Králové a Nový Bydžov. V závěru této práce se pokusím srovnat čeď ve městě Hradec Králové s královským městem Žatec, který velmi pečlivým způsobem zpracoval E. Maur.

Jak již bylo zmíněno, základním pramenem pro tuto práci se stal „Soupis poddaných podle víry z roku 1651“; zde jsem se zaměřila na čtyři objemné svazky věnující se Hradeckému kraji. Pro zpracování údajů byla použita metoda statistická. V jednotlivých kapitolách se práce zabývá vymezením čeledi jako sociální kategorie, četností jednotlivých typů čeledi, jejich věkovou strukturou, genderovými aspekty, stejně jako všeobecnými poznatky a charakterizací obyvatelstva v 16. a v 17. století a konečně aspekty historické antropologie. Výsledky jsem se pokusila zasadit do přehledného pojednání o vývoji obyvatelstva v českých zemích a částečně porovnat s berní rulou.

Pro detailnější zpracování informací týkající se čeledi v daném období bude určitě zapotřebí rozsáhlejší studium dostupných pramenů, např. v rámci navazující diplomové práce.

2. CÍL A METODIKA PRÁCE

V metodice práce jsem se opírala o kvantitativní analýzu a její výsledky se snažila zasadit do širšího kontextu. Práce má za cíl definovat společenské postavení a situaci čeledi v 17. století. Součástí je i charakteristika čeledi ve výše zmíněných aspektech v raném novověku. Základním zdrojem informací pro toto téma se stal „Soupis poddaných podle víry z roku 1651“, kde jsem se zaměřila na čtyři objemné svazky věnující se Hradeckému kraji.

3. PRAMENY A LITERATURA

3.1 Prameny

Hlavním zdrojem bakalářské práce je soupis poddaných podle víry z roku 1651 (dále jen soupis). Soupis byl prvním pokusem státu o zmapování veškerého poddaného i svobodného obyvatelstva v Čechách a to jak na venkově, tak i ve městech. Originál soupisu je uložen v Praze v Národním archívu. V roce 1997 začaly vycházet jednotlivé edice podle krajů.

Po ukončení třicetileté války roku 1648 bylo nezbytné stabilizovat politické a hospodářské poměry v zemi, přičemž soupis poddaných podle víry a berní rula, jež v těchto souvislostech vznikly, představují nejvyužívanější prameny ke studiu českých dějin ve druhé polovině 17. století. Podnětem k sepsání soupisu byl patent českých místodržících z 16. listopadu roku 1650, kterým se od počátku roku nařizovalo všem krajským hejtmanům pořádit soupis obyvatelstva dle náboženského vyznání, a to (až na výjimky) všech vrstev.

Probíhající rekatolizační opatření v průběhu třicetileté války měla za cíl zmapovat území, kde by se měla rozšířit misijní činnost, neboť v Čechách v té době stále žily skupiny obyvatel hlásící se k nekatolickým konfesím. Pro odevzdání soupisu byla určena šestitýdenní lhůta. Ve městech byl soupis zpracován městskou kanceláří, kdežto na vesnicích a jednotlivých panstvích vrchnostenskou kanceláří. Dne 3. června 1651 byl místodržitelkou kanceláří vydán patent, který nařizoval vypracovat pouze seznamy nekatolíků. V důsledku vydání tohoto patentu nebyl soupis vypracován kompletně pro celé Čechy.

Soupis měl svá určená pravidla zapisování do stanovených formulářů. Konkrétně zde bylo uváděno jméno, osoba, poddanský či svobodný stav, rodinný stav, specializace povolání, stáří čeledi a náboženské vyznání. U osob nekatolického vyznání se navíc evidovala možnost konverze jejich vyznání. „*Na závěr každého seznamu byl připojen popis kostelů a zádušního majetku. Soupis vyhotovovaly jednotlivé vrchnostenské kanceláře, kterým dané informace poskytovali patrně rychtáři.*“¹

K soupisu je ale nutné přistupovat kriticky. Údaje nejsou stejnorodé, obsahují nepřesnosti ve věku. Dále soupis neuvádí vždy poddanskou příslušnost a zápisy dětí byly pořizovány poměrně chaoticky. Některé děti byly zapisovány již v době narození, jindy byly záznamy pořizovány až od určitého věku.

¹ HOLUBOVÁ, Michaela. Obyvatelstvo dobrovické farnosti v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651, In *Historická demografie* 26, 2002, s. 37-61. IBSN 80-7330-019-2. ISSN 0323-0937.

Většina těchto zápisů byla pořízena ve věku od 10 či 11 let, tj. v době prvních zpovědí dětí.² „Na některých panstvích dokonce nebyly všechny rubriky důsledně vyplněny. Velmi často chybí údaj o stavu (panský, rytířský, městský, cizopanský, svobodný či poddaný) a povolání (na venkově určení sociální kategorie sedlák, chalupník, zahradník) přednostů domácností s výjimkou funkcí v městské správě či v obecní samosprávě (primas, rychtář, konšel, obecní starší, případně písař). Jednotlivé rodiny nebo domácnosti byly v textu zpravidla oddělovány vodorovnou čarou, mezerou, zvýrazněním jména hospodáře nebo jeho předsazením před jména ostatních členů domácnosti.“³

Jak již bylo uvedeno, vycházely edice podle jednotlivých krajů. Pro Loketsko byly připraveny Eliškou Čáňovou, pro Boleslavsko Alenou Pazderovou, pro Bechyňsko Helenou Sedláčkovou a Magdou Zahradníkovou, pro Žatecko Magdou Zahradníkovou a Evou Štrejnovou, pro Čáslavsko opět Magdou Zahradníkovou a Evou Štrejnovou, Hradecko–Bydžovsko (obsahuje čtyři svazky) je dílem Lenky Matušikové, Zlatuše Kukánové a Magdy Zahradníkové, Chrudimsko zpracovala též Lenka Matušiková, Plzeňsko–Klatovsko opět Magda Zahradníková, Berounsko je dílem Heleny Klímové, Rakovnicko vypracovala Alena Pazderová a konečně Kouřimsko bylo zpracováno Helenou Klímovou. Pro Prachaticko, Litoměřicko, Slánsko a také pro Chebsko a Kladsko se seznamy nedochovaly, resp. nebyly vůbec zhotoveny.

Tato práce je zaměřena na region Hradecko–Bydžovsko. V roce 2000 vyšly čtyři objemné svazky někdejšího Hradeckého kraje, který byl správně v době tereziánské rozdělen na kraj Hradecký a Bydžovský. S ohledem na převážně českou a nekatolickou povahu Hradeckého kraje byly jednotlivé soupisy, až na výjimky, vedeny v českém jazyku. Rekatolizace se na východě Čech potýkala s četnými překážkami, neboť zde zanikly středověké kláštery, které představovaly důležitou oporu rekatolizačního úsilí (zatímco se taková centra zachovaly v západních a jižních Čechách). Ve východních Čechách je tak uváděna řada panství s vysokým počtem nekatolíků. E. Maur ve své recenzi k soupisu uvádí například panství Opočno. Ve srovnání s tímto panstvím byl Bydžov jasně katolický.

² MATUŠÍKOVÁ, Lenka- KUKÁNOVÁ, Zlatuše - ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko- Bydžovsko I.* Státní ústřední archiv v Praze, 2002. s. 5. ISBN 80-85475-63-4.

³ MATUŠÍKOVÁ, L., KUKÁNOVÁ, Z., ZAHRADNÍKOVÁ, M., *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko- Bydžovsko I.*, s. 4.

Otázky navozující je fakt, že přednostové domácnosti jsou označováni jako katolíci, zatímco ostatní příslušníci rodiny a nejen rodiny ale i čeledi, zůstávají nekatolíky.⁴ Ač měl Nový Bydžov početnou minoritu židovského vyznání (na rozdíl od blízkého Kolína), v seznamech zachycena vůbec nebyla.

Po třicetileté válce řada obyvatel zkoumaného regionu emigrovala především z náboženských důvodů. Například z panství Opočno, Vamberk, Rychnov, Jičín, Kostelec nad Orlicí, Nové město nad Metují, Smiřice a dalších se řada nekatolíků uchýlila na panství Černíkovice, jehož vrchnost, ač katolická, byla velmi tolerantní. Díky tomu si tito migrující poddaní mohli ponechat si svoji dosavadní víru.⁵

Dalším použitým pramenem v hodnocení byly svazky berní ruly pro Hradecký kraj z roku 1654. Berní rula nám podává vývoj českého bernictví, tedy soupis daňových povinností a umožňuje takto sledovat otázky sociální a hospodářské.

Kromě soupisu a berní ruly je možno ke studiu čeledi využít i mnoha dalších pramenů. Většina z nich nevznikla jako záznam přímé výpovědi čeledi, díky tomu se můžeme domnívat, že spíše podávají jednostranné hodnocení. Existují (pouze v malém množství) i soudní výpovědi nebo lidové písně, které mohly zachytit jak postavení, tak i myšlenkový svět čeledi.⁶ V hodnocení našeho pohledu lze využít různé další soupisy obyvatelstva, pozemkové knihy, soudní spisy, právní normy i s prameny literární i ikonografickými. Poddanské seznamy, které do těchto kategorií spadají, nám přinášejí údaje o věku, o odměnách za práci i o místě vykonávané čelední služby. Stejně tak nápomocny mohou být zmíněné pozemkové knihy a rodinné listy, které byly sestaveny na základě matriční evidence. Díky těmto zdrojům jsme schopni určit délku čelední služby, sociální původ čeledi, její uplatnění, věk nástupu do čelední služby i společenské zařazení, stejně jako mzdové podmínky.⁷

⁴ MAUR, Eduard. Recense a zprávy. Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko-Bydžovsko 1-4, In *Historická demografie* 25, 2001, s. 183-184. ISBN 80-85950-96-0. ISSN 0323-0937

⁵ TAMTÉŽ, s. 184.

⁶ MAUR, Eduard, Čeled' a tovaryši v Čechách v Soupisu podle víry z roku 1651, In *Historická demografie* 23, 1999, s. 89, ISBN 80-85950-72-3, ISSN 0323-0937.

⁷ TAMTÉŽ, s. 90.

3.2 Literatura

V literatuře existuje celá řada autorů, která zpracovávala soupis. Z novějších zpracování můžeme například uvést Michaelu Holubovou, která sepsala dle soupisu obyvatelstvo Dobrovské farnosti; dále díla autora Eduarda Maura, např. „Čeď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651“ či práce autorky Jany Poddané: „Soupis poddaných podle víry z roku 1651 - město Pardubice“ a „Soupis obyvatel podle víry z r. 1651 na panství Zbiroh“. Výsledky starších prací shrnul E. Maur v roce 1971. Právní postavení čeledi důkladně zpracoval Valentin Urfus v díle „Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. století“. Z dalších autorů jmenujme Pavlu Burdovou, která se zabývala poměry vrchnostenské pracující čeledi v zemědělství, a práce Josefa Křivky o čeledi v poddanském hospodářství po třicetileté válce (v díle srovnával podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva), z novějších publikací pak dílo Milana Sládka, který se zabýval panstvím Třeboň. Eduard Maur se zaměřil na čeď v rolnickém hospodářství, v měšťanských rodinách a ve službě vrchnosti.

V dobovém pojetí tvořila čeď součást rodiny, byla výrazně integrována do rodinné domácnosti. I z těchto důvodů stojí v centru pozornosti historiků zabývajících se rodinou. Služba je někdy pojímána spíše jako určitá fáze života mladých lidí před sňatkem, jíž prochází většina, zejména vesnických dětí. Právě služba mladých, tj. složky společnosti s poměrně vysokou mobilitou i sexuálním životem znamenala i rozsáhlé demografické konsekvence.

O čeď jako takovou se zajímali i historici, specializující se na sociální strukturu tradiční společnosti, v převážné většině stáli totiž sloužící lidé na okraji společnosti, tedy pocházeli z chudých vrstev. Velké rodiny s mnoha dětmi, které bylo těžké uživit z menšího zemědělského majetku rodiny, byly již v raném věku posílány k bohatším majitelům zemědělské půdy.

Důležitou součástí čeledi byla ženská čeď, která byla zaměstnána jako pomocná síla v domácnostech bohatých měšťanů a na šlechtických a selských usedlostech (pomocnice v kuchyni, úklidu, starost o hospodářské zvířectvo, starost o malé děti apod.). Protože právě tato ženská složka v posledních dvou stoletích početně výrazně převažovala, je v centru historických genderových studií, tedy specialistů na dějiny žen.⁸

⁸ MAUR, E. Čeď a tovaryši, s. 85.

Na straně druhé ovšem studium čeledi zajímá i historiky specializující se na dějiny společenských elit, neboť čeleď i zde představuje nedílnou součást jejich každodennosti a pomáhá také zkoumání souvislostí vztahu pán-poddaný, utváření pohledu na mentalitu horních vrstev a představuje spojnicí mezi těmito elitami a lidovými vrstvami.⁹

V otázce sociálního zařazení čeledi se objevila dvě protikladná stanoviska. Marxistická historiografie vnímá čeleď jako součást nejnižších společenských vrstev, jako příslušníky městské a venkovské chudiny.¹⁰ Další proud zabývající se čeledí, který se skládal i z historiků rodiny, jako byli například Philippe Aries, John Gillis, Michael Mitterauer, atd., integroval čeleď do tzv. „celého domu“. Hospodář či pán reprezentuje tzv. „celý dům“ (odpovědnost za druhé) a jeho děti i jeho podřízení, tedy čeleď, která se skládala z mužské a ženské čeledi, včetně jejich dětí, mu byli podřízeni. *„Čelední služba je zmíněnými autory chápána jako určitá formativní fáze života mladých lidí před sňatkem, při níž si osvojují základní pracovní návyky i sociální představy. Oba zmíněné přístupy nepochybně odrážejí podstatné rysy čeledního poměru a žádný z nich nelze zcela ignorovat. Při výzkumu problematiky čeledi však také není možné se striktně omezit jen na jeden z nich, neboť by tím došlo k nežádoucímu zploštění celého problému.“*¹¹

Čelední služba úzce souvisela s demografickými specifikami tzv. západoevropského typu rodiny, kde byli mladí lidé do doby sňatku zaměstnáváni v čelední službě, případně jako učni a tovaryši (nižší sňatečnost těchto skupin hrála roli regulačního faktoru populačního růstu).¹² Z pohledu hospodáře bylo zapotřebí čelední služby jako snadno dostupné a levné pracovní síly na zemědělské usedlosti, kde se v rodině buď nacházely malé, práce neschopné děti, či dokonce hospodář vůbec žádné potomky neměl.

*„Pokud jde o jednotlivé země, existují mezi nimi značné rozdíly co do zaměření studií o čeledi podle jejich jednotlivých typů.“*¹³ Odborná literatura francouzská, anglická a italská zaměřuje svou pozornost především na městskou čeleď a čeleď šlechtickou. Tato čeleď je zaměřena na osobní služby pánovi. Pro tento typ čeledi bylo vytvořeno a zachováno nejvíce pramenů. Oproti tomu německá a rakouská historiografie věnuje mnohem větší pozornost čeledi vesnické, selské, patrně v důsledku významného přínosu starší národopisné literatury k tomuto tématu, ale i kvůli zájmu těchto zemí o dějiny rolnické rodiny.

⁹ MAUR, E. Čeleď a tovaryši, s.85.

¹⁰ TAMTÉŽ s. 86.

¹¹ TAMTÉŽ, s. 87.

¹² TAMTÉŽ, s. 88.

¹³ TAMTÉŽ, s. 89.

Ve střední a východní Evropě je čelední služba komplikována tím, že poddanství bylo často dědičné, to znamená, že tu existovala povinná léta dvorské služby, která poněkud znemožňovala srovnání s jinými oblastmi Evropy. Ta představují často i nucenou práci sirotků či dětí poddaných pro vrchnost a tvoří tak třetí významnou a v celé západní Evropě neznámou či málo početnou skupinu čeledi.¹⁴

¹⁴ MAUR, E. Čeleď a tovaryši, s. 89.

4. VYMEZENÍ ČELEDI JAKO SOCIÁLNÍ KATEGORIE A TERMINOLOGIE

Přesné vymezení čeledi je dosti komplikované, jelikož se během staletí měnilo. Raný novověk měl odlišné pojetí čeledi, než s jakým se setkáváme v 19. a v první polovině 20. století. Existují tedy dvě pojetí čeledi. Mladší pojetí slovo čeled' chápe jako dlouhodobě zaměstnané, nekvalifikované nebo málo kvalifikované pracovní síly zařazené do rodiny zaměstnavatele.¹⁵ Starší pojetí se vztahuje i na kvalifikované pracovníky, jako byli například řemeslníci působící ve službě vrchnosti, vychovatelé šlechtických dětí, zámečtí kaplani apod. Tito lidé byli do domu svého pána integrováni volněji. Mohli se ženit, bydlet i ve vlastních domech, nabýt i šlechtického stavu a vlastnit majetek apod. Velmi často také sami zaměstnávali čeled', čímž je v některých případech je možné je řadit k vyšším sociálním vrstvám.¹⁶ V čeledi šlechtické vrchnosti je možno nalézt jak pacholky, tak děvečky, komorné a lokaje, ale také různé řemeslníky, kteří zpravidla žili v budovách patřících k zámku nebo dvoru.¹⁷

V trochu jiném postavení byli tovaryši. Pocházeli zpravidla z řemeslnického prostředí a najímání byli stejně jako čeled' dlouhodobě, byli obdobně jako čeled' integrováni do rodinné domácnosti „řemeslnického mistra“.

Na rozdíl od čeledi se lišili řemeslnou kvalifikací, která byla podmínkou uzavření tovaryšské smlouvy, kterou se zavazovali k práci určitého typu, a která obsahovala i závazek mistra vyžadovat od tovaryše pouze tuto kvalifikovanou práci. Ještě větší podíl integrace do rodiny zaznamenáváme u učňů – mistr byl zodpovědný za jejich řemeslnou přípravu, ale i odpovědný za jejich výchovu. Přes výše drobné rozdíly byly kategorie tovaryšů a sloužících svým postavením velmi blízké. V městském prostředí byl u nás po třicetileté válce podíl tovaryšů a učňů relativně nízký.¹⁸ E. Maur uvádí jejich podíl na pardubickém panství v počtu 3,3% populace nad 10 let, oproti čeledi, na kterou připadalo 13,2%. Ve středověku byli běžně tovaryši označováni jako mužská čeled' – např. čeledín, pacholek, knecht, knap. Tato označení se užívala však až do období novověku, zejména v Čechách v německém jazykovém prostředí a dokumentuje to i soupis z roku 1651.

¹⁵ MAUR, E. Čeled' a tovaryši, s. 91.

¹⁶ TAMTÉŽ, s. 92.

¹⁷ TAMTÉŽ, s. 92.

¹⁸ TAMTÉŽ, s. 92.

V české jazykové oblasti v řemeslné výrobě bylo označení pro kvalifikovanou pracovní sílu tovaryš.¹⁹ Označení se (především v němčině) mohlo lišit v závislosti na tom, kde dotyčný pracoval. Jako „knapové“ byli označováni tovaryši, kteří pracovali v textilním odvětví, v jiných odvětvích byli zase označováni jako například „Geselle“, což znamenalo náročnější kvalifikaci s delší učební dobou a „knecht“ bylo označení pro méně kvalifikovanou práci. Označení „knecht“ (řemesla potravinářská) neslo často přívlastek před slovem (např. „fleischknecht“). Rozlišení mezi čelední a tovaryšskou smlouvou bylo ustanoveno v právních normách až v polovině 18. století, proto v dobách před touto právní úpravou pojem čeled' byl užit i pro kvalifikovanou pracovní sílu.

Další obtíže v užitých termínech vyplývaly z jazykových odlišností. V Čechách existovaly dvě jazykové oblasti – česká a německá. Německy mluvící území nacházející se v Čechách nevykazovala bohužel jednotný dialekt.²⁰ V jednotlivých oblastech v pohraničí užívalo obyvatelstvo německé národnosti běžné dialekty jako v sousedních německých zemích. V raném novověku došlo i k poněmčení původně českého jazykového území. Řada českých výrazů byla na venkově přejata do němčiny. Oproti tomu ve vnitrozemských městech, která se počestila, zůstaly stále i německé termíny, pokud jde o terminologii řemeslné výroby.

Tak například pro označení služebné dívky v českém prostředí byl užíván pouze termín „děvečka“ nebo „děvka“, zatímco v německém jazykovém prostředí se užívalo více možných označení jako je „magd“ (varianty magdt, magt, madt, mat, maigt, dienstmagd, apod.). V českém prostředí nebyl výjimkou ani termín děvečka služební. Tento termín nebyl ale hojně užíván. Toto značení se užívalo zejména v severočeské německé jazykové oblasti. Jiného označení pro služebnou užívaly jižní Čechy. Mluvílo se zde o „dirne“ (dirn, diern, diehrn). Pojem „mädl“ (mägdl, mägdcl, magdel, dinstmadl) byl určen nedospělým děvčatům ve službě v západních a severních Čechách.

Komplikovanější situace v čelední terminologii byla i u mužské čeledi. V jazykově české části Čech platilo pro čeledína slovo „pacholek“ nebo byl také nazýván pacholkem služebním či čeledním pacholkem, zatímco v německé části byl užíván pojem „knecht“. Toto označení se užívalo pro starší, tělesně zdatnější osoby. Rozdíl v označení se vyskytoval i u čeledi zaměstnané v selském hospodářství a v panských dvorech.

¹⁹ MAUR, E. Čeled' a tovaryši, s. 92.

²⁰ TAMTÉŽ, s. 93-94.

V Čechách, v oblastech osídlených německy mluvícím obyvatelstvem, se používal termín označení „knecht“, ale na řadě panství byl využíván přívlastek (např. „bauknecht“). Krajský výraz pro pacholka „voráč“ pronikl v rozsáhlé míře i do německého jazyka. „Pohůnek“, jako druhý nejvýznamnější představitel mužské čeledi v českém jazykovém prostředí, tvořil s voráčem pár. Oba pracovali na poli při orbě s rámovým pluhem středověkého původu a vzhledem k faktu, že práce byla velmi obtížná, bylo nutné, aby se na ni podíleli oba. Oráč měl na starost vedení pluhu, zatímco pohůnek poháněl koně nebo voly zapřažené do pluhu.

Ve východních Čechách se místo pojmu „pohůnek“ používal pojem „špitálník“. Tento termín nám naznačuje, že většina z těchto osob pocházela z řad sirotků a taková služba je mohla materiálně zabezpečit.²¹

Dalšími sloužícími v zemědělství byl pastevci hovězího dobytka. Tito se česky nazývali pojmy „skoták“ nebo „pasák“ a v německých krajích „kuhhirt“.²²

V polovině 17. století se na základě soužití většího počtu Čechů a Němců na určitém území setkáváme s přejímáním německých výrazů do češtiny a naopak. „*Kromě názvů specializovaných ovčáckých pacholků byla z němčiny v českém prostředí přejata také některá označení vrchnostenských úředníků, zřízenců a sloužících, s nimiž se setkáváme na šlechtických zámcích a ve šlechtických palácích: hejtman, purkrabí, hofmistr, rajtknecht (ale i pojezdny), štolmistr (stallmeister), forejt (vorreiter).*“²³

Také čeleď sloužící při rybníku a lesní personál, mimo hajných, nesli označení německého původu. Přejímání slov mělo svůj význam. Čeština musela přijmout některá slova z němčiny, jelikož českému jazyku chyběla zásoba. Slova byla určena zejména pro speciální funkce. „*Čeština má společné s němčinou i dalšími západními jazyky také to, že v ní slova označující sloužící jako celek i jako jednotlivce, prodělala v dlouhodobé perspektivě vývoj od označení věkového stupně, případně příslušnosti k něčemu domu k názvu pro služebníka a nakonec se stala označeními hanlivými, nadávkami.*“²⁴ Pohůnek, pacholek či děvka jsou v dnešní době brány v českém jazykovém prostředí jako hanlivé označení.

Všeobecně lze čeleď klasifikovat na čeleď vesnickou, obvykle nazývanou selskou, čeleď měšťanskou a čeleď šlechtickou, která se diferencuje na práci v osobní službě či u dvora.

²¹ MAUR, E. Čeleď a tovaryši, s. 94-95.

²² TAMTÉŽ, s. 96.

²³ TAMTÉŽ, s. 97-99.

²⁴ TAMTÉŽ, s. 99.

Ve městech, co se struktury čeledi dle pohlaví týká, převládala spíše ženská složka, která byla zaměstnána především při pomocných pracích v domácnosti, jako byly například kuchařky nebo chůvy, často označovány jako „chovky“ či „chovačky“. Část děveček byla zaměstnána i na poli či v zahradě a při péči o dobytek a to v případech zemědělských aktivit v rámci měst.

Na venkově byla ženská složka rozvinuta zejména v oblastech se silně rozvinutým chovem hovězího dobytka. Naproti tomu v oblastech vinařství byla poptávka po mužských nádenících.²⁵ „*Převaha ženské čeledi na venkově přitom nebyla zdaleka tak výrazná jako ve městě, na řadě panství dokonce početně převažovala čeleď mužská. Počet čeledi se však neřídil automaticky velikostí selského hospodářství; čeleď zaměstnávali především ti sedláci, kteří dosud neměli odrostlejší děti.*“²⁶

U selské čeledi se můžeme setkat i s velkým počtem dětí, které pracovaly jako pasáči a pasačky. Většina z nich byla sirotky. Vrchnost, příbuzenstvo či vesnická obec jim zajišťovaly službu z důvodů zajištění sociálního a poskytnutí řádné výchovy.

Další početnou skupinou sloužících byla čeleď panská, která se dělila na dvě základní skupiny: čeleď v osobní službě vrchnosti, označovaná jako zámecká čeleď, a dále čeleď zaměstnaná v panských dvorech či v jiných vrchnostenských hospodářských zařízeních. Se zámeckou čeledí se můžeme setkat prakticky ve všech evropských zemích ve srovnání s čeledí druhého typu, s kterou se můžeme setkat v zemích s rozvinutým vrchnostenským podnikáním, jako byly například české země.²⁷ „*Sloužící na zámku tvořili součást pánova „dvora“, k němuž ovšem patřili i úředníci, vychovatelé pánových dětí, zpovědníci, fraucimor jeho manželky a řada dalších osob včetně příslušníků jejich rodin. U zámožných aristokratů čítal takový dvůr několik desítek osob, například v Českém Krumlově patřilo roku 1651 z celkového počtu 1301 obyvatel města starších jedenácti let plných 193 obyvatel k zámeckému okrsku, dvůr paní Kateřiny Kokořovcové na zámku ve Žluticích čítal 76 osob, což představovalo 9% obyvatel města, na zámku Šternberk našlo obživu ve službě u hraběte Václava ze Šternberka 99 osob a v Třeboni ve službě arcivévodě Leopolda Viléma 167 osob, což byla plná čtvrtina obyvatel města.*“²⁸

²⁵ LENDEROVÁ, Milena– KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana et al. Práce, profese, politika. In *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, 2009, s 382. ISBN 978-80-7106-988-1.

²⁶ TAMTÉŽ, s. 382.

²⁷ TAMTÉŽ, s. 382-383.

²⁸ TAMTÉŽ, s. 383.

Podle druhu vykonávané práce ženské čeledi na zámcích se můžeme setkat s pojmy děvečka, komorná, chůva, kuchařka, pradlena a vrátná – zvaná též „klíčnice“, a konečně s pojmy „šenkýřka“ a „vinopalka“.

Ženská část čeledi panských dvorů byla tvořena zpravidla děvečkami, v čele se šafářkou. Sloužily zde i výjimečně „skotačky“ či dívky, které byly určené k pastvě menšího dobytka a drůbeže. Spíše se s nimi lze setkat u selského hospodářství.²⁹ *„Podíl ženské a mužské složky ve dvorech býval zprvu vyrovnaný, spíše převažovali muži, ale zejména v 17. století s postupujícím nahrazováním vrchnostenských tažných zvířat poddanskými robotními potahy mužské čeledi ubývalo a váha ženské složky rostla.“*³⁰

Čelední služba vznikala dvojím způsobem: buď na základě svobodné nabídky pracovní síly, nebo přidělením dětí do služby vrchnosti. Čelední smlouva s platností na jeden rok se uzavírala na svátek svatého Martina. Druhý způsob vzniku čelední služby se vyvinul z institutu vrchnostenské poručnické péče o sirotky. Služba v panských dvorech nebyla pro své podmínky příliš oblíbená (ubytování, špatné zacházení). Absolvování této služby bylo v 17. století i podmínkou pro udělení vrchnostenského povolení k sňatku. S tímto jevem se můžeme setkat již v 16. století, nicméně běžné to bylo již pro zmíněné 17. století.

Služba měla zpravidla trvat tři roky, ale bohužel docházelo i k nedobrovolnému prodlužování na několik dalších let. Přístup venkovanů k této službě byl velmi negativní, dokonce to označovali jako jednu z nejhorších forem vrchnostenského útlaku. Práci v panských dvorech, jak již bylo výše zmíněno, označovali jako namáhavou, velmi špatně placenou službu. Docházelo zde i k hrubému zacházení, čeled' neměla kvalitní stravu a ubytování.³¹ *„Zejména od 17. století (například za povstání roku 1680) je nucení poddanských dětí k panské službě (případně ke službě vrchnostenským úředníkům) jedním z nejčastějších bodů poddanských stížností na vrchnost, ale jeho ohlas najdeme i v dobové literatuře a písňové tvorbě.“*³² Jako příklad se (v práci se stejným odkazem) uvádí náрек sedláka Bárty, který v Komedii o turecké vojně ze 17. století uvádí, že „dceru nechtějí pustit z dvora, je tam pastvicí, syn pak musí hlídat ovcí“. Tyto již zmíněné stížnosti poddaných byly pouze částí jejich stížností. K nim dále můžeme řadit stížnost proti nucené práci obecně vnímanou poddanými jako projev osobní nesvobody.

²⁹ LENDEROVÁ, M.– KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 383-384.

³⁰ TAMTÉŽ, s. 384.

³¹ TAMTÉŽ, s. 384-385.

³² TAMTÉŽ, s. 385.

Až nevolnický patent Josefa II. z roku 1781 zrušil nucení dětí k dvorské službě. Tento akt se bohužel netýkal sirotků. V evropské společnosti západního typu převládala jednoduchá rodina, složená z manželského páru a jejich dětí. K založení rodiny docházelo celkem ve vysokém věku. Bylo to dáno nutností zajištění existenčních prostředků. Období od dětství k sňatku mělo dlouhé trvání, proto odcházela řada dětí do čelední služby s možností určitého materiálního příjmu a zajištění formy profesní přípravy. Pro sirotky byla tato práce spíše sociálním zajištěním. V Anglii byla, na rozdíl od českých zemí, zvyklost dávat vlastní děti do cizích domácností rozšířena obecně.

5. PRACOVNÍ PODMÍNKY ČELEDI (MĚSTSKÁ I VESNICKÁ ČELEĎ)

Způsob zaměstnávání čeledi byl různý. Majitelé panství si vybírali své sloužící mezi vlastními poddanými. Situace ve městě byla odlišná, existovalo zde více příležitostí. Sloužili zde poddaní z okolních vesnic, kteří ale museli mít povolení od své vrchnosti a početnou skupinou v domácnostech měšťanů tvořila i čeleď městského původu. Německá dobová literatura uvádí fakt, že se doporučovalo zaměstnávat vesnickou čeleď co nejméně. Až osvěcenská epocha přinesla změnu negativního názoru na zaměstnávání čeledi vesnického původu. Měšťané často nahlíželi na čeleď městského typu jako na „zkaženou“, děvčata a chlupci byli považováni za příliš sebevědomé, náročné, vzpurné a parádivé jedince. Podobný vývoj můžeme zaznamenat i u nás. Čelední služba, vedle sňatkových migrací, byla jednou z nejdůležitějších forem geografické mobility žen a také se stala nástrojem přenosu nejrůznějších kulturních vzorců mezi městským a venkovským prostředím, mezi zámkem a podzámčím a také mezi jednotlivými kraji.

Pro venkov byly při získávání čelední služby typické příbuzenské a klientské vztahy a osobní přátelství.³³ „*Na základě vrchnostenského nařízení odcházela čeleď nejen do dvorů a na zámek, ale byla přidělována také jednotlivým poddaným, posílána do pražských paláců stejně jako na vzdálená panství téže vrchnosti, trpící nedostatkem pracovních sil, například z několika komorních panství na brandýské panství v Polabí.*“³⁴ S pobytem a prací českých služek či komorných se setkáváme i u šlechty v Německu. Byly převážně zaměstnány u šlechty, která měla statky nebo příbuzné v českých zemích. Z přelomu 18. a 19. století je doložena komunikační síť, která umožňovala přesun čeledi z jednoho panství na druhé. Tedy pokud se nějaké služce na panství nebo ve městě líbilo, mohli za ní přijet příbuzné či známé.

Čeleď byla za vykonávanou práci odměňována mzdou. Tyto mzdy se dělily na dvě složky, jednak na složku naturální, do které se počítalo zajištění ubytování, stravy a část oděvu, a dále na složku peněžitou. Vypáčení peněžní odměny nebylo pravidelné, pouze v případě potřeby nebo až na konci služby. Takto si zaměstnavatel pojistil sloužící proti útěku. Mzdu bylo možno i odepřít v případě, že čeleď byla obviněna z krádeže.

Postavení čeledi bylo velmi náročné, a to z několika důvodů. Tak například děvečka neměla určenou pracovní dobu, musela tedy sloužit neustále a stále být svým zaměstnavatelům na blízku, musela dále žádat o povolení ke každé procházce.

³³ LENDEROVÁ, M. – KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 385-387.

³⁴ TAMTÉŽ, s. 387.

Ženy byly pravidelně vystaveny nepříjemným kontrolám, zda nejsou těhotné, mohly být také potrestány výpraskem. Čeleď v panských dvorech z řad poddaných byla nejhůře placená. Srovnání mzdy mezi ženskou a mužskou složkou nám dokazuje fakt, že ženy byly placeny mnohem méně, zhruba až o polovinu. Dobová literatura uvádí ženu jako slabou, méně fyzicky výkonnou. Tento finanční nepoměr trval celý raný novověk.³⁵

5.1 Věková struktura čeledi

Různé seznamy obyvatelstva nám mimo jiné uvádí i věk čeledi. Z těchto údajů vyplývá, že čeleď byla převážně mladého věku, zahrnovala dokonce i děti. „*Horní hranice čelední služby se přitom zhruba kryla s věkem při uzavírání prvního sňatku.*“³⁶ Tento fakt nám poukazuje na to, že čelední služba byla jen přechodnou fází v životě mladého člověka. Po skončení čelední služby se jedinec pomalu začal socializovat a zařazovat do sociálně-profesní struktury. V období služby si mohl sloužící naspořit určitý kapitál, který mohl použít v rozvoji svého budoucího života.

Na vesnici byl průměrný věk čeledi ve srovnání s městem nižší. S vyšším věkem se můžeme tedy setkat spíše v městském prostředí či v panské službě. Většina čeledi nebyla ve svazku manželském. Existují ale samozřejmě výjimky, například v Žatci v roce 1651, kde působilo několik starých žen pracujících jako chůvy a také doložené výjimky v uzavření sňatku nejspíše v panské službě.³⁷

³⁵ LENDEROVÁ, M.– KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 387, 388.

³⁶ TAMTÉŽ, s. 388.

³⁷ TAMTÉŽ, s. 388,389.

6. PROBLEMATIKA POSTAVENÍ ČELEDI VE SPOLEČNOSTI

Pohled na společenské postavení čeledi byl různý a byl především ovlivněn obdobím, ve kterém se žilo. Do poloviny 15. století byla čeleď právně regulována s výjimkami platnými u některých měst. Od 16. století dochází k právní kodifikaci čeledního vztahu, a to v zemském právu, v Koldínově kodifikaci městského práva a v četných poddanských řádech a hospodářských instrukcích, vydávaných sněmem i vrchnostmi pro jednotlivá panství. Postupující kodifikace čeledního vztahu vycházela vstříc nejen rozvoji režijního podnikání vrchností, ale byla především součástí širších disciplinačních snah příznačných pro období raného novověku. Důležité bylo rozlišení námezdního pracovního poměru na krátkodobý a dlouhodobý.

Krátkodobý poměr se týkal nádenické práce a dlouhodobý pak čelední služby. Čeleď byla vázána osobním svazkem k zaměstnavateli i k jeho vrchnosti. Smlouva mezi sloužícím a jeho zaměstnavatelem zajišťovala sloužícímu nárok na spravedlivou mzdu. Její výše byla ale regulována mzdovými řády. Nicméně délku pracovní doby přecházely již zmíněné pracovní smlouvy či řády mlčením. Tento fakt mohl čeleď výrazně omezit, například v případě včasného opuštění služby následovaly tresty. Trest neměl končit smrtí nebo vážným zmrzačením sloužícího. Čelední řády osvětského absolutismu z let 1753, 1765 a 1782 přinesly konečně změnu právního pohledu. Zasadily se o posílení smluvního charakteru služby a z části omezily disciplinární pravomoc zaměstnavatele. Můžeme zmínit zřízení skupiny oficiantů, tj. vrchnostenských úředníků a dále skupiny řemeslnických tovaryšů, tedy skupin, které byly do té doby součástí čeledi. Vydělení skupiny znamenalo zvýraznění pohledu na sloužící jako na nekvalifikovanou manuální sílu.³⁸ „V právní teorii raného novověku byla čeleď řazena mezi členy zaměstnavatelovy rodiny. On sám byl označován v souladu s římským právem jako *pater familias*, právní postavení sloužícího, například u *Brického z Licka*, bylo srovnáváno s právy zaměstnavatelových dětí i jeho ženy“.³⁹ V dobové literatuře se setkáváme i s názory autorů, jako byl například Daniel Adam z Veleslavína, který přirovnával čeleď k antickému otrokovi. Nový náhled na sloužící pronikl do našich zemí teprve po roce 1740 z vídeňského právního centra.

³⁸ LENDEROVÁ, M.– KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 388-390.

³⁹ TAMTÉŽ, s. 390.

I pohled na fyzické tresty, včetně bití čeledi, se lišil. Dobové hospodářské instrukce, které byly vydávány jednotlivými vrchnostmi, nedoporučovaly příliš tvrdé zacházení s čeledí.⁴⁰ „*Komorní instrukce z let 1604-1702 vyhrazovala bití čeledi jen pro těžší případy nekázně, zatímco méně závažné skutky se měly trestat vězením, a především se jim mělo předcházet, neboť „přílišná zuřivost při čeládce dělné málokdy co dobrého působí a trestem se škody stálé zouplna nenapravují.“*⁴¹ Objevovaly se i názory, například barokního kazatele Bohumíra Hynka Bílovského, které podporovaly bití čeledi. Díky aktivitám kazatelů a moralistů byl vytvořen negativní obraz čeledi. Jednak čeled' pojímali jako lid pohodlný, nevěrný svým pánům, neposlušný, byli často označováni jako zloději, kteří okradou při každé příležitosti, tak jim bylo vyčítáno i zanedbávání služeb božích.

Lze sledovat i četné spory u městských soudů. Spor byl veden mezi sloužícími a jejich pány. Šlo především o mzdu. Soudy dávaly právo pacholkovi či děvečce na jejich spravedlivou odměnu, ale zároveň i přiznávaly právo zaměstnavateli v případě vzniklé škody (zničení nebo ztráta náčiní).

Řada sloužících dokumentuje bolestivé bití děveček, tyto stížnosti mimo jiných byly též častým předmětem městských soudů. U těchto sporů dávaly soudy spíše zapravdu zaměstnavateli.⁴² „*Tak například roku 1562 byl staroměstský kožešník Volek uznán nevinným, když „nekřesťansky“ zbil svou kuchařku Annu, tak, že „krví chrkala“ a musel ji léčit bradýř. Soud totiž dospěl k názoru, že „on jakožto hospodář ji čeledína svého pro nenáležitě mluvení trestáním náležitým jest trestal“.*⁴³ Pokud ale zaměstnavatel způsobil služce zranění, mohl být odsouzen k peněžitému trestu či až dán do věže. Tvrdé fyzické tresty mohly vyústit v smrt. U soudů byly ale především řešeny extrémními případy, proto můžeme předpokládat, že takovéto případy nebyly běžné ve všech domácnostech. V očích vyšší vrstvy byla čeled' chápána jako bezprávná, díky tomuto pohledu byly soudy vstřícnější k zaměstnavatelům.

Dalším negativním faktorem v problematice zacházení se služebními děvečkami byla sexuální zranitelnost. Objevovalo se násilí na děvečkách či nesplněné manželské sliby. Tato problematika byla též řešena soudní cestou. Tyto případy můžeme zjistit z tzv. smolných knih. Alena Šubrtová uvádí případ jedné selské děvečky, nucené k pohlavnímu styku se synem sedláka, který ji za to sliboval sňatek. Dívka porodila v lese a dítě zahrabala do listí. Po tomto činu byla zatčena a odsouzena k zahrabání zaživa.

⁴⁰ LENDEROVÁ, M.– KOPIČJKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 390-391.

⁴¹ TAMTÉŽ, s. 391.

⁴² TAMTÉŽ, s. 391-392.

⁴³ TAMTÉŽ, s. 393.

Podle Aleny Šubrtové je toto častým případem. V jiných případech docházelo ke znásilnění.⁴⁴ „Není jistě náhodou, že právě děvečky patřily k ženám nejčastěji obviněným z trestného činu smilstva. Například na jindřichohradeckém panství v letech 1670-1710 to bylo plných 114 žen ze 142 souzených.“⁴⁵ Dibelka ke smilstvu a nemanželským početím píše: „Snahy o vymýcení smilstva a nemanželských početí mezi poddanými jsou patrné především od poloviny 16. století. Hrozba případnými tresty se pak objevuje v celé řadě selských a městských policejních řádů 16.- 18. století.“⁴⁶ Na druhou stranu se můžeme domnívat, že se jednalo i o přirozenou sexuální potřebu mladých dívek, mohlo také docházet k pokusům o uzavření výhodného sňatku nebo aspoň sexuálním stykem získat nějakou odměnu. K tomuto druhému názoru se uchyluje řada autorů a sexuální zranitelnost děveček zpochybňují. Matlas např. uvádí: „Obtěžkaným, kterým se nepodařilo dohodnout se svými partnery ani na dobrovolném, alespoň nejzákladnějším zaopatření, proto hrozilo, že bez pomoci svého sociálního prostředí své dítě ani sebe neuživí.“⁴⁷ Obdobně Dibelka cituje: „Obviněné ženy se většinou bránily tvrzením, že jim jejich „souložník“ před vykonáním skutku přislíbil budoucí manželství. V takových případech se ale samozřejmě nemuselo jednat vždy jen o pravdu, ale zároveň i o velmi dobře promyšlenou obrannou strategii, jejímž cílem bylo ubránit vlastní čest.“⁴⁸

Vztahy mezi čeledí a zaměstnavateli nebyly vždy tak kritické, jak již bylo uvedeno. Existuje i řada dokladů o vstřícném a srdečném chování. Řada pánů zaplatila služkám věno, zahrnula je do svých závětí finanční částkou a také v závěti mohli své sloužící propustit ze služby, tedy z poddanství.

Do dob Marie Terezie bylo právní postavení čeledi bráno jako součást rodinného práva. Teprve zákoník Josefa II z roku 1782 diferencoval čeleď na městskou a venkovskou. Pracovní poměr mezi sloužícím a zaměstnavatelem byl uzavírán smluvně. Smlouva určovala povinnosti čeledi, tak i jejich zaměstnavatele. Čelední řády, které měly platnost až do roku 1848, však dále omezovaly osobní svobodu služebnictva a zaměstnavatel měl stále právo je tělesně trestat.⁴⁹

⁴⁴ LENDEROVÁ, M.– KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 393, 394.

⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 394.

⁴⁶ DIBELKA, Jaroslav. Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století, In *Historická demografie 31*, Praha, 2007. s. 7. ISBN 978-80-7330-123-1. ISSN 0323-0937.

⁴⁷ MATLAS, Pavel. Patrimoniální soudnictví jako nástroj sociální disciplinace, regulace sňatkového chování, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní?*, Argo, 2011, s. 94. ISBN 978-80-257-0382-3.

⁴⁸ DIBELKA, J. Obranné strategie, s. 8.

⁴⁹ LENDEROVÁ, M.– KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 394-395.

*„Každý čeledín, děvečka či služebná museli mít čelední knížku, na základě živnostenského řádu ji od 1. ledna 1860 nahradila knížka pracovní. Vydal ji příslušný politický úřad, v případě Prahy magistrát. Knížky platily také „co průkazy cestovní a legitimační, a sice k cestám do cizozemska.“*⁵⁰ Do těchto knih byla po skončení služby zapisována hodnocení. Zapisovali je zaměstnavatelé, tedy hospodář či hospodyně. Hodnocení nebylo ale vždy objektivní.⁵¹

⁵⁰ LENDEROVÁ, M.– KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. et al. Žena v českých zemích, s. 395.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 395.

7. OBYVATELSTVO ČESKÝCH ZEMÍ V RANÉM NOVOVĚKU (16. - 18. STOLETÍ)

7.1 Obyvatelstvo a charakteristiky 16. století

16. století je charakterizováno obdobím populačního vzestupu jak v českých zemích, tak i v celé Evropě. Objevuje se zde mnoho různých názorů na populační vzestup, který trval od druhé poloviny 15. století až do 16. století. Řada historiků poukazuje na pokrok v zemědělské výrobě a na poměrně vyvážené vnitřní poměry v zemi. I přes záznamy kronikářů o neúrodě a zvýšené drahotě, nebyl zde dlouho zaznamenán hladomor. O velkých hladomorech máme zmínky teprve v poslední třetině 16. století. Tyto hladomory ale nedosahovaly takových rozměrů, jak je známe ze středověku. Docházelo nicméně opět ke zhoršení zásobovacích možností v Čechách. Hladomor měl za následek mimo jiné i vážné sociální problémy. V tehdejší společnosti je zaznamenán vyšší počet chudiny. S hladomorem koncem 16. století lze zmínit i mnohem nebezpečnější epidemie nakažlivých nemocí. Jednou z nich byl pravý mor.⁵² Mohlo ale také docházet k záměně moru například s takzvanou anglickou potivou nemocí (záhadné horečnaté onemocnění končící vysílením organismu, v Čechách se objevilo v 16. století a konec výskytu této nemoci je datován do 19. století) či červenou nemocí (spála). Prameny uvádějí rok 1554 jako nejintenzivnější rok úmrtnosti. V osmdesátých letech 16. století proběhla jedna z největších epidemií moru v Čechách. Tento mor byl často označován současníky jako „valný mor“ či „pražský mor“. Vypukl na Žatecku a Litoměřicku, odkud se začal šířit přes Prahu do celé české země. Další prameny z konce 16. století uvádějí jako „hlavní mor“ epidemii onemocnění v letech 1597-99, který zároveň postihl celé Čechy. V tomto případě šlo o dýmějový mor, který se projevoval „hlízy a pryskejří“. Tato forma nejvíce postihovala děti. Morové epidemie měly za důsledek rozsáhlé populační změny (velké ztráty na obyvatelstvu). Pokud jde ale o výši těchto ztrát, nelze zcela přesvědčivě důvěřovat těmto soudobým zdrojům.

⁵² MAUR, EDUARD. Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku, Třicetiletá válka. In *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Mladá Fronta, Praha, 1996. s. 80,88. ISBN 80-204-0283-7.

Vzestup mortality byl ovlivněn i tzv. „běžnou“ úmrtností. Do této skupiny lze zařadit různé choroby, úrazy, porodní komplikace a také zvýšenou kojeneckou úmrtnost. Na rozdíl od středověku lze ovšem zaznamenat určitý pokrok ve zdravotnictví, zejména ve zvýšené zdravotní péči a hygieně. Města procházela řadou změn, docházelo k zavádění vodovodů. Velká města zaměstnávala městské lékaře a byly zaváděny i morové řády či vydávány „protimorové“ spisy.

Dle Eduarda Maura většina dnešních autorů zastává společný názor, který je charakteristický pro 16. století, a který udává vzestup sňatečnosti a s ním spojenou zvýšenou porodnost. Většina narozených dětí se narodila do úplné rodiny a v manželství dosahovala menší úmrtnosti oproti nemanželským dětem.⁵³

Největší populační růst s osídlováním nových území je zaznamenán v pohraniční horské a vrchovinné oblasti. V těchto oblastech docházelo k rozvoji nezemědělské výroby. Zmíněná území byla nově kolonizována, nejčastěji z německého prostředí, či zde působilo domácí obyvatelstvo. Jako příklad poslouží krušnohorská oblast, která byla kolonizována zejména v druhé polovině 15. století Sasy a obyvateli z jiných částí Německa. Krušné hory byly bohaté na stříbrné, cínové, měděné, rtuťové a železnorudné doly. Po vyčerpání těchto ložisek došlo v průběhu 16. století opět k úpadku již zmíněné oblasti. Obyvatelstvo se muselo přeorientovat na odlišnou výrobu, (textilní výroba) či docházelo k vystěhovalectví. K osídlování horských území docházelo i v jiných částech Čech a Moravy. I zde je patrný rozdíl oproti středověké kolonizaci.

Pro období středověku je charakteristický zemědělský charakter. Základním zdrojem obživy se stala práce v lesích, sklářství, železářství, těžba nerostných surovin, textilní výroba a také samozřejmě chov dobytka.⁵⁴ *„České země se od 16. století začaly zřetelně dělit na tři navzájem odlišné celky s rozdílnou ekonomickou orientací a dynamickou, sociální strukturou, lidnatostí a tempem růstu obyvatelstva: rychle se zalidňující „hory“ s rozvinutou nezemědělskou výrobou, dynamicky se rozvíjející úrodné agrární nížiny a zaostávající odlehlé a málo úrodné kraje, ekonomicky a populačně zřetelně stagnující, jako byly na příklad rozsáhlé oblasti na jih od Prahy.“*⁵⁵ Novověká kolonizace je tedy specifická pro oblast všech příhraničních hor a i pro oblasti v nížině, které nebyly doposud kolonizovány.

⁵³ MAUR, E. Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 92.

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 92-95.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 95.

Královská města v 16. století nedosahovala rychlého růstu. Jejich výroba byla zaměřena na místní trh, a co se týká populace, docházelo spíše ke stagnaci. Naproti tomu poddanská města se mohla pyšnit rychlejším rozvojem, jelikož našla podporu u vrchnosti.

Eduard Maur uvádí na území dnešní České republiky v 16. století asi 41 královských měst a věnných měst a téměř 700 poddanských a horních měst a městeček.⁵⁶

České území v 16. století je spojováno i s nucenou emigrací náboženských skupin. V roce 1541 i 1542 docházelo k nucené emigraci židovského obyvatelstva. Tato emigrace byla zapříčiněná obavami z konkurence vůči křesťanským řemeslníkům a obchodníkům. Židé nejčastěji odcházeli do Polska. Toto usnesení ze čtyřicátých let 16. století bylo namířeno i proti moravským Židům. Ti ale v určitých případech našli podporu u šlechtické vrchnosti. Teprve po smrti Ferdinanda I. došlo k určitému uvolnění a postavení židovského obyvatelstva se razantně zlepšilo. Druhou skupinou, která byla nucena k násilné emigraci, byli čeští bratři. Po vzoru Židů i oni našli útočiště na polském území či u moravské šlechty.⁵⁷

⁵⁶ MAUR, E. Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 96, 99.

⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 93.

7.2 Obyvatelstvo a charakteristiky 17. století

Třicetiletá válka trvající od roku 1618 do roku 1648 výrazně zasáhla do dalšího vývoje českých zemí. Většina historiků se věnovala dvěma okruhům otázek, a to otázkám pracovních sil a odbytu. Navzdory vylidnění obyvatelstva Čech za třicetileté války došlo v dalších následujících staletích k populačnímu vzestupu, provázených i změnami sociálními.

Na venkově zaznamenaly nižší sociální vrstvy rychlý vzestup. Tento vzestup se stal důležitým předpokladem pro průmyslovou revoluci v českých zemích. Válečná období přinesla úbytek poddaných, na opuštěné půdě začaly vznikat nové dvory a byla opuštěna většina rolnických usedlostí. Panská půda, obdělávaná vrchností s pomocí roboty a dvorské čeledi, prudce vzrostla. Tento vývoj nebyl pouze jednostranný. K tomuto názoru dospěli naši historici až v posledních letech. Vzhledem k poklesu populace a ekonomického vývoje došlo ke snížení odbytu zemědělských výrobků a k poklesu ceny proti cenám řemeslných výrobků. V 17. století nelze populační problematiku redukovat na počet „poustek“ (opuštěné usedlosti) a robotních sil. Nemůžeme se ovšem omezit pouze na zkoumání obyvatelstva jako na skupinu výrobců, ale je nutné vnímat obyvatelstvo jako konzumenty. V Čechách neměl vývoz zemědělských výrobků takový význam jako v severním Německu či Polsku.

Pro pochopení feudálního velkostatku bylo důležité stanovení počtu obyvatel na panstvích i vývoj z hlediska obecné populace v zemi. Dalším důležitým faktorem pro zkoumání je rozbor skladby obyvatelstva, a to na sociální a věkovou. Literatura historicko-demografická se v 17. století věnovala českým zemím, zejména však Čechám. Zabývala se otázkami změn populace Čech v návaznosti na třicetiletou válku. Z literatury lze zachytit názory autorů na počty obyvatel. Například dle Tomka došlo k redukci populace v Čechách za třicetileté války z 3 miliónů na 800 tisíc obyvatel. Ovšem Gindelyho tvrzení poukazuje na mírnější pokles, a to z 2 miliónů na 700 tisíc.⁵⁸ Dnešní odhady jsou ještě střízlivější.

Pro období 17. století lze jmenovat řadu událostí, které ovlivnily obyvatelstvo českých zemí. Zásadní vliv lze přičíst již uvedené třicetileté válce. I přes existenci berních rejstříků z roku 1567, které zaznamenávaly počet všech držitelů poddanských usedlostí na jednotlivých panstvích, nelze s jistotou určit přesný počet obyvatel v českých zemích v 16. století. Je třeba k nim přistupovat kriticky a dle E. Maura jsou velmi nespolehlivé. Historici se nemohli shodnout na přibližném počtu obyvatel předbělohorských Čech.

⁵⁸ MAUR, Eduard. Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté. In *Příspěvky k historické demografii Čech 17. – 18. století*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3, 1972, s. 9-11.

Lze se ale přiklonit k názoru Gustava Hofmana, který dospěl k počtu 1,4 milionu obyvatel pro Čechy, pro Moravu byl pak Míkův odhad na 650 tisíc obyvatel. Úbytek obyvatelstva v 17. století byl ovlivněn již zmíněnou třicetiletou válkou a berní rejstříky poukazují na úbytek časově na přelomu století. Tento pokles populace byl dle Otty Plachta způsoben úpadkem krušnohorského dolování, zemi navíc zasáhly morové epidemie a s ním spojený i hladomor. Josef Petráň poukazuje i při hodnocení populace na špatnou evidenci berních poplatníků. Po roce 1631 došlo k výrazným ztrátám obyvatel (v důsledku třicetileté války). Čechy se staly přímým dějištěm válečných akcí a padlo zde mnoho civilního obyvatelstva. Dalším důvodem snížení počtu populace byly již zmíněné náboženské emigrace do sousedních zemí či pouze migrace v rámci země. Obyvatelstvo se snažilo kolonizovat území nezasážené válkou.

Morové epidemie a hladomory doprovázely vždy válečná tažení, přispěla i špatná úroveň hygieny a velká koncentrace lidí. Největší morové epidemie v Čechách v 17. století, zaznamenané v období 1624-1626, 1631-1635, 1639-1640, 1648-1649 ovlivnily populační charakteristiky. Těžké období třicetileté války tedy jistě znamenalo pro český lid velký stres. Vojska pustošila vsi i města, ženy trpěly amenorrhoeou z hladu (absence menstruačního cyklu), tedy dočasnou infertilitou a dále podvýživou; klesla také sňatečnost. Gustav Hofmann udává stejný počet obyvatel před válkou, jako i na konci 17. století. Ztráty za války činily necelých 30%. Po třicetileté válce byla země vylidněná, nerovnoměrně zpustošená, jazyková hranice byla posunuta – docházelo k poněmčení řady oblastí a především poddanství nabylo většího důrazu.⁵⁹

⁵⁹ MAUR, E. Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 100-105.

7.3 Vývoj populace v českých zemích v 18. století

Na počátku 18. století se české země naposledy setkávají s morovými epidemiemi. Eduard Maur se zmiňuje o posledním moru, který přišel na české území z Uher. V roce 1713 se šířil přes Rakousy a Čechy, zasáhl Prahu a o rok později i Moravu. Z období posledního moru v Čechách a na Moravě je znatelná připomínka ve formě barokní výzdoby měst (například morové sloupy na náměstích). V dnešní době nelze zcela přesně definovat příčiny ústupu moru. Můžeme se pouze domnívat, že v populaci došlo k získání imunity. Samozřejmě odcházelo i k zavedení zvýšených a účinných karanténních opatření. K vyhubení moru mohly přispět i jiné, nové choroby. Za vysokou mortalitou v 18. století stojí jiné demografické krize. Lze zmínit hlad a dále nové onemocnění - tyfus.

Pro třicátá léta 18. století je charakteristické vysoké berní zatížení a také přesuny vojsk, které vyčerpávaly jak zemi, tak i obyvatele. Za vysokou mortalitou ovlivňující demografické poměry stojí i velká úmrtnost kojenců, kteří umírali na střevní i jiné potíže, a také úmrtnost starších osob na nemoci cest dýchacích. I přes zmíněnou úmrtnost máme doložený stálý vzestup počtu obyvatel. Tehdejší ženy se mohly pyšnit vysokou plodností.⁶⁰ „Ženy rodily v relativně krátkých a dosti pravidelných intervalech, a to až do konce svého plodného období.“⁶¹ Záleželo především na věku matky při prvním sňatku. 18. století lze i chápat jako zpomalení tempa populačního růstu. Příčina zpomalení byla nejen spojena s epidemiemi a hladomory, ale také s *prohlubující se sociální diferenciací obyvatelstva*⁶². V tomto případě se stali problémem bezzemci. Jejich počet rychle narůstal. Jejich životní styl byl spíše na velmi nízké úrovni. Žili v bídných podmínkách na selských usedlostech, chyběla jim práce. Díky tomu bylo pro tuto vrstvu obtížné uzavřít manželský svazek. Došlo tedy k poklesu sňatečnosti a porodů. Je zde i zaznamenána vyšší úmrtnost obyvatel. Eduard Maur nám dokládá ukázkový příklad ze schwarzenberského statku, kde vrchnost vydala zákaz konat sňatky mezi venkovskou chudinou.

Zemědělství v tehdejší době nemohlo uspokojit veškeré obyvatelstvo. Ceny potravin a surovin stále stoupaly oproti mzdám.⁶³

⁶⁰ MAUR, E. Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 122-123.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 123-124.

⁶² TAMTÉŽ, s. 125.

⁶³ TAMTÉŽ, s. 125.

„Protoindustrializace severních, severozápadních a severovýchodních Čech a na ni navazující rozvoj agrárních oblastí vedly ke značným rozdílům v hustotě obyvatelstva jednotlivých částí země. Jestliže kolem roku 1700 dosáhla podle některých autorů populace Čech početního stavu, jaký měla před třicetiletou válkou, neznamenal to, že byl prostě obnoven předválečný stav. Rozložení obyvatelstva v prostoru bylo jiné, zejména lidnatost protoindustriálních oblastí stoupla.“⁶⁴

Poddanská města, zejména v protoindustriálních oblastech, se rychleji vzpamatovala ze třicetileté války ve srovnání s městy královskými. Královská města byla po válce silně zadlužena, jelikož jejich hlavní příjem z pivovarnictví byl omezen tzv. trestním táčem a také nebyla schopna orientovat svoji řemeslnou výrobu na jiné trhy.⁶⁵

Za doby vlády Marie Terezie, roku 1744, byli Židé opět nuceni k vystěhování. Otec Marie Terezie toleroval Židy v určitém měřítku. Za jeho vlády byl vyhotoven „famiantský zákon“ z roku 1726, kterým se pokusil o jejich regulaci.

Kolem roku 1650 v českých zemích lze konstatovat vyvážený poměr mezi natalitou (porodností) a mortalitou (úmrtností). Eduard Maur ve svém článku konstatuje 80 000 narozených dětí v roce 1650 a 150 000 narozených dětí ve třicátých letech 18. století. Z toho lze vyvodit, že počet obyvatel se až zdvojnásobil. Ve zmíněném období úmrtnost vykazovala vyšší potencionál.⁶⁶ V celkovém pojetí lze označit 18. století jako dobu trvalého populačního růstu českých zemí.

⁶⁴ MAUR, E. Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 126.

⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 128.

⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 114, 115.

8. ASPEKTY HISTORICKÉ ANTROPOLOGIE, KAŽDODENNÍ ŽIVOT V RANÉM NOVOVĚKU (CHARAKTERISTIKY HOSPODÁŘSTVÍ)

Historická antropologie, respektive studia každodenního života, vychází z historie domu. Mezi čelní představitele historické antropologie lze zmínit profesora Sárské univerzity v Saarbrückenu Richarda van Dülmena. Dle Dülmena byl dům v raném novověku základní jednotkou společenského života. Zajišťoval jeho obyvatelům ochranu před vnějším prostředím a zároveň poskytoval práci. Byl součástí venkovské či městské obce.⁶⁷ V domě nacházíme pána domu, který byl zároveň zaměstnavatelem, manželku, jejich děti a konečně i osoby, které zde nacházely střechu nad hlavou či zároveň práci. Týkalo se to například čeledí a děveček, která vstupovala do služby svobodně a na určitou dobu, dále podruhů, příbuzných, nevlastních či nemanželských dětí. Toto společenství podléhalo pravomoci hospodáře, tedy pána domu. Děti, které neměly nárok na dědictví, odcházely do služby jako děvečky či čeledínové.⁶⁸ „*Rodina je společenství lidí žijících pod vedením hospodáře, znamená však také častěji příbuzenství, přičemž zahrnuje nejenom oba manžele, děti a rodiče, ale také služebnictvo, příbuzné a spřízněné osob. Tomu, kdo stojí v čele rodiny, se říká otec rodiny (Pater familias), nebo když se jedná o ženskou osobu, matka rodiny (Mater familias). V obou případech, lépe však v prvním z nich, má dotyčná osoba právo rozhodovat ve věcech domu a všech jeho členech žijících v domě (Domesticis), jimž přísluší dílem zvláštní, dílem ke všem členům pospolitosti se vztahující obecná práva a povinnosti.*“⁶⁹ Osoby, které byly bez domova, neměli právní ani politickou příslušnost. Jejich počet od 16. století rostl.

Pán domu měl určenou svojí úlohu a to následovně: reprezentovat celý dům, být zodpovědný za výchovu dětí, udržovat pořádek, urovnávat případné konflikty a také mimo zaručené ochrany, zajistit pro celý dům obživu. Společenství domu mělo rozdělenou práci, kterou muselo vykonávat. O volném času v dnešním slova smyslu nelze uvažovat.

Hospodářství lze rozdělit na několik typů. Tak například hospodářství řemeslníka bylo charakteristické výrobou na zakázku a bylo regulováno cechovními nařízeními. Působil zde mistr s tovaryši a učni.

⁶⁷ van DÜLMEN, Richard. Dům a rodina. In *Kultura a každodenní život v raném novověku I.*, s. 13. Argo, 1999. ISBN 80-7203-116-3.

⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 14.

⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 14-15.

Tato výroba byla oddělena od domácnosti, kde naproti tomu působila paní domu se svými děvečkami. Za vyrobené zboží byly obvykle zakoupeny potraviny. Naproti tomu selské hospodářství podléhalo vesnickým normám.⁷⁰

Dům kupce se lišil od hospodářství řemeslníka v otázkách zisku. U kupce hrál podstatnou roli. Svým majetkem demonstroval úspěch, nakupoval luxusní zboží a jeho děti mohly být posílány do lepších škol. Takový kupec se nacházel často mimo dům, proto za něj byla třeba náhrada, na příklad v podobě jeho ženy.

Dalším typem lze zmínit domácnost venkovské šlechty. Hlavním úkolem této domácnosti byla reprezentace. Příbuzenstvo bylo spjato s rodinou, oproti již zmíněným typům u sedláka, řemeslníka, či kupce.

Obyvatelé šlechtického domu měli více času, měli tedy možnost věnovat se například i umění. „Celý dům“ lze považovat za zabezpečení každodenního života, vedl k uspokojení materiálních a citových potřeb člověka.⁷¹ Na konci 18. století docházelo k rozšíření typů rodin, což souviselo s rozvojem státní správy i s rozvojem industrializace.

⁷⁰ van DÜLMEN, R. Kultura a každodenní život I., s. 15-18.

⁷¹ TAMTÉŽ, s. 18-19.

8.1 Velikost domácnosti a rodiny

Složení domu se v průběhu let měnilo. Velikost domácnosti záležela zejména na velikosti majetku. Zjišťujeme zde evidentní rozdíly mezi jednotlivými domácnostmi. U selské domácnosti je možné registrovat najímanou čeleď či nádeníky. Tato služba byla využívána v případech, kdy selské usedlosti nezvládaly její chod. Naproti tomu v početných rodinách docházelo k odchodu vlastních dětí do služby jiných usedlostí. Velikost domu byla ovlivněna i dědickými zvyklostmi. Dědit mohl pouze jeden syn či majetek mohl být rozdělen mezi ostatní sourozence.⁷²

8.2 Patriarchální domácnost

Každá domácnost byla uspořádána patriarchálně. Jestliže pán domu zemřel, jeho funkci dočasně nahradila jeho žena. Povinností ženy bylo znovu se vdát. *„Hlavní osoba v domácnosti se nazývá pán domu, hospodář či pan otec, protože panuje všem, kteří se v domácnosti nacházejí, s otcovskou péčí a z téhož důvodu je i připodobňován k Bohu. Osobně spojené s ním svazkem manželským se říká paní domu, a protože jednomu je připsána moc nad dětmi a služebnictvem, druhý je povinován úctou a musí se podrobovat příkazům. Právo stát v čele domácnosti či rodiny přináleží v první řadě především otci, který je ve svém domě na roveň králi či knížeti; v druhé řadě však, protože žena jako paní domu rovněž třímá otěže domácnosti a má ji pomáhat řídit, může jí být určité právo přiznáno.“*⁷³ Ve společnosti domu nelze přesně konstatovat rozdělení práce na „ženskou“ a „mužskou“. Většinou ale byla práce ženy soustředěna do domu, zatímco muži zastávali práci mimo dům.

Pán domu, jak již bylo zmíněno, reprezentoval celý dům. Měl na starost oficiální kontakty s vnějším prostředím, uzavírání smluv, obchod a majetek. Většinou také pomáhal při pracích na poli, staral se o dobytek, mohl zastat funkci vedení řemeslnické živnosti či vedení kupeckého krámků. V tom mu mohli být nápomocni jeho žena či jeho děti. V otázce mravního života byl pán domu zodpovědný za jeho ženu, děti a i za čeleď. Dům měl být založen na křesťanských základech. To zahrnovalo pravidelné návštěvy kostela i domácí projevy zbožnosti. V případech, kde došlo na příklad k nemanželskému těhotenství dcer či služebnictva, byl za tento stav zodpovědný pán domu.⁷⁴

⁷² van DÜLMEN, R. Kultura a každodenní život I, s. 23-25.

⁷³ TAMTÉŽ, s. 41.

⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 41-43.

*„V otázkách morálky měl jít všem příkladem a přísně prosazovat uznávané mravní hodnoty. Nikde nebyl tento úkol plněn tak příkladně jako v domácnosti řemeslníka.“*⁷⁵ Selhání pána bylo církví označováno jako provinění proti Božímu řádu.

8.3 Postavení žen a dětí v domácnosti

Postavení paní domu se značně lišilo od postavení pána domu. Žena byla po většinu času izolována od venkovského či městského prostředí a nemohla díky tomu navenek reprezentovat dům. Byla vždy podřízena muži. V případech úmrtí ho mohla dočasně zastoupit. Často však musela přenechat úkoly jinému muži, například sousedovi či příbuznému. Obecně byly ženy integrovány spíše do domácnosti.

V selské domácnosti žena zaujímal podíl na všech pracích. Její práce byla velmi rozličná. Starala se jak o přípravu jídel, o šatstvo, čistotu v domě, o výchovu dětí, tak i o zvěř a o okolí domu. Její práce byla vykonávána dobrovolně, nebyla tedy do ní nucena pánem domu. Jiné postavení měla žena v hospodářství řemeslníka. Jejím úkolem byla pouze výchova dětí a jejich obživa. Velká váha byla přikládána jejím ctnostem. Žena měla být dále velmi šetrná a počestná. Její špatná pověst mohla vést ke krachu celého hospodářství.⁷⁶

Žena v šlechtickém prostředí se odlišovala svobodnějším životem. Bylo jí umožněno například najímání děveček, chův, opatrovnic a vychovatelů. Jejím hlavním úkolem byla ovšem kulturní reprezentace, tedy nemusela se podílet na ekonomickém zajištění domu.

V 18. století docházelo ke změně mezi „starou“ paní domu a „moderní“ paní domu. Začala se oddělovat výdělečná činnost od rodinné domácnosti. Žena moderního typu se již soustředila pouze na domácnost. Toto nové pojetí změny vyústilo v podceňování ženské práce.

Děti, žijící na panství či hospodářství byly podřízeny pánovi domu. Označení „dítě“ platilo pro všechny, tj. jak pro vlastní, tak i cizí děti. V případě, kdy došlo k jejich nadbytku, byly posílány do služby jinam. Vlastní děti většinou zůstávaly na domácím hospodářství, kde pracovaly bez nároku na odměnu. V případě sňatku dostávaly věno či podíl na hospodářství. Ve stejné pozici jako děti byla i čeledí. Tyto dvě skupiny se vzájemně prolínaly v náplni práce, sdíleli společnou ložnici či spolu i večeřely. Pro čeledí byl stanoven čelední řád, který vymezoval jejich pracovní povinnosti. Všichni obyvatelé domu byli součástí společenství. Byli odkázáni jeden na druhého a byl zde zaznamenán patrný projev solidarity. Toto společenství mělo zajistit pocit bezpečí či ochranu a jistotu.

⁷⁵ van DÜLMEN, R. Kultura a každodenní život I, s. 43.

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 45-47.

Tyto ideální poměry ale nebyly vždy přítomny. Existují i různé záznamy o stížnostech, různých sporech, nárcích sedláků na čeled' i o například násilí. Nejdůležitější ale byla pro společnost celková čest domu, oproti velikosti majetku.⁷⁷

8.4 Bydlení

V raném novověku docházelo ke změně výstavby domu. Dům se často navyšoval do druhého patra a začal mít spíše reprezentativní funkci. Chov dobytka byl postupně oddělen širokou chodbou či se stal samostatnou jednotkou. Objevovала se postupná civilizace. V této době sloužil dům spíše jako reprezentativní článek a jeho funkčnost byla odsunuta do postranní. Obyvatelé domu žili pohromadě, společně vykonávali požadovanou práci, jedli a také slavili společně svátky. Samozřejmostí byla i společná ložnice, a pokud se někdo od těchto zvyklostí odvracel, byl označován za podivína. Jejich společným prostorem byla světnice. V této době slovo „soukromí“ nemělo žádný význam. Významnými činiteli byl nastolený řád a vzájemná tolerance. Dům byl otevřen pro všechny příchozí, ať už to byli sousedé či cizí lidé.

Problémem však bylo vytápění domu. Dřevo v té době bylo velmi nákladnou položkou, proto se topilo pouze ve světnici. Malá okna domu vytvářela uvnitř přitímí. Bylo třeba využít svíček, jejichž pořízení bylo finančně velmi nákladné, a proto je nahradily čadivé louče. Hygienické návyky této doby bylo náročné plnit. Voda na mytí nádobí a místností domu se často musela nosit z velkých dálek.

V bohatších vrstvách měšťanstva neinvestovali do komfortu, ale do cenných věcí, například do krbů, hodin a nábytku. Místnosti byly též velmi tmavé, nicméně na rozdíl od chudých měšťanů nemuseli měšťané šetřit na svíčkách. Existovaly i šlechtické domy, které se lišily honosností a velikostí. Zpravidla byly místnosti vybaveny luxusním nábytkem, obrazy, hodinami a porcelánem. V domě byla dlouhá chodba, podél níž se nacházely místnosti. Mezi nejdůležitější patřila ložnice pána domu a sál.⁷⁸

⁷⁷ van DÜLMEN, R. Kultura a každodenní život I, s. 47,51-53,57.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 59-61,67-68.

9. ČELEĎ V SOUPISU Z ROKU 1651

Podle soupisu z roku 1651 byl získán přehled čeledi, jak se vyskytovala v českých městech, panstvích a jim přidružených vesnic. Stejně jako autor E. Maur ve svém díle - „Historická demografie 23“⁷⁹ – vycházím z rozdělení na města řemeslnicko-agrární, řemeslnická a královská, ale zkoumána byla i obec poddanská, která se v našem případě týkala panského sídla Opočno. U panských sídel se soustřeďoval větší počet čeledi a závislých zaměstnanců, než tomu je v jednotlivých rodinách, byť i bohatých, ve městech na příklad královských.

Z celého panství Opočno byl vybrán jeho zámek s „podzámčím“, což byly dvory a mlýny, které byly hospodářským zázemím zámku (tabulka číslo 1), dále jedna poddanská ves, přináležející k tomuto panství – Mezříče (tabulka číslo 3), městečko Třebechovice (tabulka číslo 5) a město Dobruška (tabulka číslo 7), patřící tamtéž. Dále byla vybrána dvě královská města, Hradec Králové (tabulka číslo 9) a Nový Bydžov (tabulka číslo 12).

⁷⁹ MAUR, E. Čeleď a tovaryši, s. 85-135.

TABULKA č. 1: Věková skladba čeledi (1651): Zámek a podzámčí Opočno včetně dvorů a mlýnů

ZAŘAZENÍ/ VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	CELKEM
pacholek	.	10	18	8	5	.	1	42
skoták	3	7	1	.	.	.	1	12
ovčák	.	.	1	.	1	1	2	5
kuchař	.	1	1	2
služebník	.	.	1	1
pohůnek
čeledín
děvečka (děvka)	2	30	28	6	1	.	1	68
chůva (chovka)	1	.	.	1	.	.	.	2
skotačka	.	1	1
muži	3	18	22	8	6	1	4	62
ženy	3	31	28	7	1	.	1	71
CELKEM	6	49	50	15	7	1	5	133
Podíl k celku	4,5	36,8	37,6	11,3	5,3	0,7	3,8	100%

TABULKA č. 2: Zámek a podzámčí Opočno včetně dvorů a mlýnů-podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

PODÍL POHLAVÍ/ VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	Celkový podíl v % dle pohlaví
% ženy	50,0	63,3	56,0	46,7	14,3	.	20,0	53,4
% muži	50,0	36,7	44,0	53,3	85,7	100,0	80,0	46,6

Opočno bylo typem velkého panství. Rozkládalo se jak v úrodné nížině, tak i v podhůří Orlických hor. To ovlivnilo jeho charakter, z čehož vyplývá, že k zemědělství přibývá hlavně řemeslo, situované do míst hornatějších, kde zemědělská činnost byla omezena na chov dobytka a pastevectví. Rozšířena zde byla také dřevařská výroba a lze zde zaznamenat počátky sklářské výroby (Deštné).

Třicetiletá válka byla pro kraj velkou pohromou. Lidé v této době trpěli hladem, drancováním armád, šířily se nemoci. Berní rula například pro obec Opočno k roku 1654 uvádí pouze 12 usedlostí – 3 selské a 8 menších městských chalup, z nichž 5 bylo v té době opuštěných. Ještě během třicetileté války v roce 1628 se stalo opočenské panství ohniskem rozsáhlého selského povstání, které mělo příčinu právě ve špatných životních podmínkách poddaného obyvatelstva. Nutno ale poznamenat, že na rozdíl od středního Hradecka, byly pak poválečné rekonstrukční práce v horských a podhorských oblastech v severovýchodním Hradecku, kam Opočno spadalo, poměrně příznivější. Opočno předčilo jiná panství, například Broumov, také velkým zastoupením své staré řemeslné výroby. Byly to zejména zahradníci, rybáři, ševci, kováři, pekaři, krejčí a řada dalších. Jako zajímavost uvádí Berní rula, že na všech duchovenských statech bylo přibližně dvakrát tolik řezníků než pekařů. Z toho lze usoudit, že domácnosti si pekly svůj vlastní chléb. Výroba a udržení šatstva a obuvi obstarávali ševci a krejčí. Tato řemeslnická skupina byla třetí nejpočetnější, hned za soukeníky a tkalci.

Rozsáhlé panství Opočno se nachází v údolí Zlatého potoka, nedaleko Orlických hor. Majitelem opočenského panství byl ve 2. polovině 17. století generálfeldmaršálek Rudolf hrabě Colloredo. Správu panství měl na starost hejtman pan Enoch Clemens Vratislavský, který se zároveň podílel na zpracování Soupisu poddaných podle víry v roce 1651, ze kterého jsem údaje pro práci čerpala.

Panství opočenské zahrnovalo mimo samotný zámek, jeho dvory a mlýny, dále ještě 2 města (Dobruška – 856 obyvatel, Třebechovice – 928 obyvatel), 40 obcí – 6 228 obyvatel a 4 rychty - 1165 obyvatel, tedy s celkovým počtem 9 177 spočítaných obyvatel (soupis 1651).

Soupis uvádí 13 rodin žijících na zámku a zároveň při zámku Opočno včetně hejtmana. Ze soupisu je možno vyčíst, že se jednalo tedy například o již zmiňovaného hejtmana, jeho manželku, čtyři děti a děvečku, která žila v této domácnosti s nimi. Dále pak například dvě urozené paní s dětmi, z nichž například vdova paní Skalička Rašínová zaměstnávala 3 děvečky, chůvu, pachole a také lokaje. Z dalších profesí lze jmenovat staršího purkrabího, písaře důchodního, mladšího purkrabího, polesného, obročního a mladšího obročního s rodinami, hofmistryně, kuchmistra, pekaře a staršího sládka a jiné. Na zámku a v podzámčí Opočno dále zaznamenáváme například tři tovaryše (sládky), dále kominíka, maštalíře, tři kováře, jednoho kuchaře, řezníka a kuchtíka. Z dalších řemesel je uváděn vinař, štěpař, zahradník, při zámku byl rybář, myslivec, bednář a školní rektor, kteří ve většině případů zaměstnávali pouze jednu děvečku.

Hlavní hospodářská činnost zámku byla soustředěna na dvorech a ve mlýnech, kde větší část zámecké čeledi žila. K zámku patřilo 11 dvorů: Opočenský, Lhotka, Pulický, Vranovský, Tošov, Jeníkovice, Ledecký, Doubravský, Bidelský, Hamerský a Dlouzský s celkem 163 obyvateli, a dále 9 mlýnů s 49 obyvateli. K panství je ještě počítán dvůr urozené paní Rašínové, vdově po hejtmanovi, který byl obydlen ještě 21 lidmi.

Dvory byly charakteristické rostlinnou a živočišnou výrobou. Na zámku a v „podzámčí“ (tzn. na dvorech a ve mlýnech) žilo celkem 391 osob. Třetinu z nich tvořila čeleď, jak vyplývá z tabulky číslo 1. Ženy tvořily 52% z celkové čeledi, a až na dva případy byly uváděny jako děvečka či děvka. Tato ženská čeleď prováděla pomocné práce v domácnostech a na hospodářstvích. Mužskou čeleď nejvíce zastupuje tzv. „pacholek“, jako pomocná síla většinou v zemědělské výrobě.

Nejsilnější věková kategorie jak mužů, tak i žen, je kategorie 15-19 let a 20-24 let věku. Obě tyto kategorie se podílejí na celku 74%. Ve skupině 15 až 19 let je nejvíce čeledi ve věku 17 a 18 let (2/3). Od 25. roku věku klesá počet čeledi. Lze se domnívat, že tyto věkové kategorie, zejména ženy, zakládají vlastní rodiny, eventuálně se osamostatňují, či se kvalifikují pro jinou profesi.

Možná, že některá z děveček vykonávala rovněž další práci, kterou bychom ji mohli zařadit do jiné kategorie. Například chůva, pomocná kuchařka a jiné. Bohužel nám ale soupis takové upřesnění nepodává, můžeme se pouze domnívat.

Lze shrnout, že menší část čeledi přímo na zámku byla soustředěna v několika vznešenějších rodinách, jako byl hejtman, purkrabí, písař, hofmistryně, vinař a podobně. Větší část však pracovala na jednotlivých dvorech, příslušejících k zámku. Jednalo se o práce ryze zemědělského charakteru. Tam je zastoupení děveček a pacholků největší. Tato skupina pracovníků pocházela z okolních vesnic, které náležely do opočenského panství, a byla spravována a vedena jednotlivými šafáři, kteří stáli v čele těchto dvorů.

Věk šafářů zaznamenáváme od nejmladšího – 26 roků, po nejstaršího ve věku 70 let. U žen šafářek bylo věkové rozložení od 21 let věku do 80 roků (šafářka vdova). Nejvíce jich bylo v této profesi zaměstnáno od 40 let výše. Tato zvláštní kategorie čeledi, částečně privilegovaná, u nichž se vyžadovaly určité znalosti a zkušenosti hospodářské povahy, sloužila u pánů většinou dlouhodobě a někdy i natrvalo, jak již zmíněná vdova šafářka.

Šafář na dvoře Pulickém například zaměstnával 13 pacholků a pohůnků a 8 děveček. Dvůr Vranovský měl 9 pacholků a pohůnků a 10 děveček. Jejich průměrný věk byl kolem 20 let, byli svobodní a rodina nebyla u žádného zaznamenána. Šlo o nekvalifikovanou pracovní sílu, pocházející, jak eviduje soupis, z okolních poddanských vesnic, jako bylo například Blešno, Val, Přepychy, Jeníkovice a jiné.

U kategorie dětí do 14 let věku se vyskytují 3 chlapci a 3 dívky, přičemž děvčata byla uváděna jako chůva a děvečka, chlapci jako skotáci (pasáci dobytka). Soupis evidoval celkem 82 dětí od 3 měsíců věku až do 14 let. Z tohoto počtu dětí pouze 6 výše uvedených bylo evidováno jako čeled'. Šlo o 3 skotáky ve věku 10, 12 a 14 roků, 1 chůvu ve věku 12 let a 2 děvečky ve věku 9 a 14 roků.

Chůvu zaměstnával starší purkrabí, který měl ještě malé děti, jež hlídala dvanáctiletá dívka, která byla v Seznamu uvedena jako chůva. Další čtrnáctiletá děvečka se nacházela v mlýně Frymburském a další čtrnáctiletá na dvoře Ledeckém.

Při zámku nacházíme i příslušníky lesního a rybního hospodářství s pacholíky, ale také například lokaje, který sloužil u urozené paní Skaličky Rašínové, vdovy po purkmistrovi. Je jediným doloženým lokajem, kterého jsem zaznamenala u mnou sledovaných obcí.

Zámecká čeleď byla většinou mladá a služba byla pro ně jen přechodným životním obdobím.

TABULKA č. 3: Věková skladba čeledi (1651): Ves Mezříče – věk podle vykonávané práce

TYP PRÁCE/VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	CELKEM
pohůnek	5	5	10
pacholek	1	3	1	.	.	.	1	6
skoták	6	6
čeledín	.	.	1	1
služebník	1	1
ovčák
děvečka (děvka)	3	9	1	13
skotačka	3	1	4
chůva (chovka)	2	2
kuchařka
muži	12	8	2	.	.	.	2	24
ženy	6	10	1	.	.	.	2	19
CELKEM	18	18	3	.	.	.	4	43
Podíl k celku	41,9	41,9	6,9	.	.	.	9,3	100%

TABULKA č. 4: Ves Mezříče – podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

PODÍL/VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	Celkový podíl v % dle pohlaví
% ženy	33,3	55,6	33,3	.	.	.	50,0	44,2
% muži	66,7	44,4	66,7	.	.	.	50,0	55,8

Ves Mezříče, známá dnes pod názvem České Meziříčí, se nachází na úpatí Orlických hor, leží na Zlatém potoku, který dále přechází v říčku Dědinu. Dle soupisu z roku 1651 měla ves 357 obyvatel. Tato obec spadala pod panství Opočno. Převážná většina obyvatel této obce pracovala v zemědělství. Vykázáno jest 18 sedláků, 5 zahradníků a 22 chalupníků. V Berní rule ještě zjišťujeme, že 8 konšelů bylo také sedláky. V této obci v kategorii čeled' bylo zaznamenáno 43 osob celkem, z toho 24 mužů a 19 žen. Z celkového počtu obyvatel činí čeled' v této obci 12 %, což je velice nízké číslo v porovnání se zámkem Opočno nebo s ostatními sledovanými obcemi. Je to dáno tím, že v selských rodinách byly zaměstnávány vlastní děti. Tyto rodiny měly v průměru 4 vlastní děti, které se na chodu hospodářství většinou museli podílet. K některým pracím jako starání se o dobytek, jeho pasení a podobně, byli najímáni mladí lidé z okolí, většinou pocházející z chudých poměrů.

Věková kategorie do 14 let a od 15 do 19 let činí v poměru 18:18. V porovnání s ostatními obcemi (městy), mimo město Třebechovice, je zde vykázán poměrně vysoký počet pracujících dětí do 14 let. Z celkového počtu dětí do 14 let (154) je zaznamenáno jako „čeled“ necelých 12 %. Pracovali jako skotáci, skotačky, pacholci a děvečky. Chlapci pásli dobytek a starali se o něj, děvčata pomáhala buď v domácnosti, nebo také pásli drobné hospodářské zvířectvo. Jejich věk se pohyboval od osmi let u skotáků až po čtrnáctiletou děvečku. Lze se domnívat, že velká část z nich byli sirotci.

Ostatní věkové kategorie u této obce jsou zanedbatelné, což potvrzuje naše zkoumání v soběstačnosti selských rodin v oblasti pracovních sil.

Abychom dostali ucelenější přehled o čeledi na panství Opočno, rozšířila jsem zkoumání ještě o město Třebechovice a město Dobruška.

TABULKA č. 5: Věková skladba čeledi (1651): Město Třebechovice – věk podle vykonávané práce

POHLAVÍ/ VĚK	-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40+	CELKEM
muži	16	19	10	1	4	2	4	56
ženy	16	24	12	4	1	.	2	59
CELKEM	32	43	22	5	5	2	6	115
Podíl k celku	27,8	37,4	19,1	4,3	4,3	1,8	5,3	100%

TABULKA č. 6: Město Třebechovice – podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

VĚK	-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40 +	Celkový podíl v % dle pohlaví
% ženy	50,0	55,8	54,5	80,0	20,0	.	33,3	51,3
% muži	50,0	44,2	45,5	20,0	80,0	100	66,7	48,7

U města Třebechovice nám soupis z roku 1651 nepodává přesné informace. Čeď byla zapisována v jednotlivých domácnostech vcelku jako „čeď“ a nebyla rozdělena, jak je zaznamenáno u ostatních měst a obcí. U města Třebechovice zjevně nebyla práce provedena svědomitě podle předpisů. A tak můžeme pouze konstatovat věkové složení podle pohlaví čeledi. Soupis uvádí celkový počet obyvatel v počtu 928 osob. Ve městě žili převážně řemeslníci a drobní chalupníci. Převažovala řemesla.

V počtu vedli řezníci (11), dále ševci (10), tkalci (8). Zastoupena byla ale také všechna další řemesla, jako například kovář, kolář, krejčí, pekař atd. Z Berní ruly se dovídáme, že výše uvedení řemeslníci měli své menší či větší pozemky, které poskytovali zároveň další obživu rodinám.⁸⁰

Z tabulky č. 5 vyplývá, že nejsilnějšími kategoriemi sloužících byli vlastně ještě děti, to jest do 14 let a od 15 do 19 let věku. Tyto dvě kategorie se podílely na celku čeledi více než 65%. Počet ženské čeledi se přibližně rovnal mužské čeledi - jen nepatrně přesahoval. Celkový počet dětí do 14 let činil v době soupisu u města Třebechovice 319, čeled' v této kategorii tedy dosahuje 10 %.

Čeled' nacházíme v lépe situovaných rodinách, jako byl rychtář, primátor, radní, ale i u některých měšťanů. Můžeme předpokládat, že ženská čeled' pomáhala pravděpodobně při domácích pracích, zatímco mužská čeled' byla zaměstnána spíše na drobných hospodářstvích. Děti do 14 let asi nevykonávali těžké práce. Proto se domnívám, že se zabývali hlídáním dobytka na pastvách a drobnými zemědělskými pracemi. Dívky pravděpodobně rovněž hlídaly dobytek a také prováděly drobné domácí práce.

Zajímavé je, že ve městě, ač tam bylo hodně řemesel, byl zaznamenán pouze jeden hrnčírský tovaryš a učeň nebyl vůbec zaznamenán.

⁸⁰ PEŠÁK, Václav. Třebechovice. In *Berní rula 12*, s. 185-187. Státní nakladatelství učebnic v Praze. Praha 1951

TABULKA č. 7: Věková skladba čeledi (1651): Město Dobruška (panství Opočno)

VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	CELKEM
pacholek	1	2	3	1	2	1	.	10
pohůnek	5	6	11
skoták	4	4
ovčák
čeledín
služebník
děvečka (děvka)	7	13	13	1	2	.	.	36
skotačka	7	7
chůva (chovka)	2	1	3
kuchařka	1	1
muži	10	8	3	1	2	1	.	25
ženy	16	14	13	1	2	.	1	47
CELKEM	26	22	16	2	4	1	1	72
Podíl k celku	36,1	30,5	22,2	2,8	5,6	1,4	1,4	100 %

TABULKA č. 8: Město Dobruška (panství Opočno)-podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	Celkový podíl v % dle pohlaví
% ženy	61,5	63,6	81,2	50,0	50,0	0,0	100,0	65,3
% muži	38,5	36,4	18,8	50,0	50,0	100,0	0,0	34,7

Pod panství opočenské spadalo také město Dobruška s 856 obyvateli v polovině 17. století. Leží nedaleko Opočna v podhůří Orlických hor. Jeho poloha udává také charakter obce jako zemědělsko-řemeslnické. Zastoupena byla ve městě v tehdejší době téměř všechna existující řemesla. Město se dočkalo největšího rozkvětu po třicetileté válce, kdy tehdejší majitelé panství podporovali hospodářský rozvoj celé oblasti.

Z tabulky č. 7 zjišťují, že celkový stav sledované čeledi v porovnání s jinými obcemi, je poměrně nízký – činí pouhých 8,4 %, což potvrzuje domněnku, že převažují řemeslnické rodiny. Většina z nich vlastní také ještě zemědělské plochy a tuto skutečnost nám potvrzuje Berní rula z roku 1654. Tak například švec Jan Šmadlo vlastnil 50 strychů pozemků, řezník Jiřík Koukal 30 strychů a soukeník Jan Sádlo 30 strychů a ve výčtu bychom mohli pokračovat. Ti, kteří vlastnili větší pozemky, byli uváděni jako „sousedé“, ostatní jako „chalupníci“. Někteří ze „sousedů“ zastávali funkce konšelů a rychtářů, a tak právě u takových se čeleď vyskytovala. Například městský rychtář Pavel Šala, vychovávající se ženou 3 nezletilé sirotky a ještě 3 velmi malé vlastní děti, zaměstnával 1 děvečku a 1 chůvu a na svém hospodářství, které obnášelo 49 strychů, měli ještě 1 pohůnka a 1 skotáka. Švec a zároveň obecní starší Martin Procházka se třemi dětmi měl 1 chůvu a 1 děvečku. Mezi největšími zaměstnavateli čeledi je však uváděna třiatřicetiletá paní Zuzana Novická. V soupisu je uváděna sama, bez manžela a dětí, ale s 5 pacholky a pohůnky, 1 kuchařkou, 1 skotačkou a 1 děvečkou. Při zkoumání Berní ruly z roku 1654 její jméno nenacházíme jako majitelku zemědělské půdy, ale je tam uveden jistý Jan Novický s 30 strychy polí, 4 potahy (koně) a 4 prasaty.

Připojena jest u něho poznámka, že „*Týž má dvůr ve vsi Bestinách šosovní*“.⁸¹ Čeleď evidovaná u této ženy u města Dobruška pravděpodobně pracovala na pozemcích výše uvedeného majitele, snad manžela.

Kategorie čeledi do 14 let věku a kategorie 15 až 19 let činí u města Dobrušky 48 osob, to jsou dvě třetiny z celkového počtu a je uváděna právě většinou u těch obyvatel města, kteří mimo řemeslo měli ještě rolnické hospodářství. Město Dobruška zaznamenalo poměrně vysoký stav dětí do 14 let - celkem 153, což činí 41,2% stavu obyvatelstva v roce 1651. V kategorii čeledi do 14 let věku proto vykazuje 26 dětí pouhých 7,4%. Průměrný věk těchto dětí činil 12,5 roku. Převažují dívky a vzhledem k věku lze předpokládat, že prováděly více méně drobné pomocné práce. Chlapci vykonávali práci většinou u dobytka. Jejich průměrný věk byl také 12,5 roku. 2 vykázané chůvy ve věku 10 a 13 let se nacházely v řemeslnických rodinách (švec a pekař) s velmi malými dětmi, které asi hlídaly, zatímco manželky a matky pracovaly v živnosti. Ještě 13 děveček nacházíme v kategorii od 20-24 let v řemeslnicko-rolnických rodinách, kde pomáhaly při zemědělských pracích, ale také v domácnosti. U vyššího věku než 25 let se s čeledí setkáváme jen zřídka. Dívky se většinou vdávají a zakládají vlastní rodiny. Mužská čeleď tvoří 1/3 celkového počtu a je výhradně soustředěna v zemědělské výrobě, jako skoták, pacholek a pohůnek.

Shrneme-li poznatky ze soupisu o Dobrušce, můžeme konstatovat, že čeleď se vyskytuje v převážné míře v nižších věkových kategoriích jako pomocná pracovní síla v zemědělské výrobě. Lze říci, že čeleď zde plnila funkci pomocné síly v zemědělském hospodářství u některých řemeslníků, kteří půdu vlastnili. Na řemeslné činnosti se podílela rodina většinou sama.

V soupisu evidujeme v celém městě pouze 7 tovaryšů a 7 učňů, nejčastěji u tkalců a soukeníků, což potvrzuje výše uvedené, a také to, že rodiny pracovaly samy. Věk tovaryšů se pohybuje kolem 20 let, učňů od 14 do 15 let. Jde tedy více méně o druh čeledi s určitou kvalifikací, kde nebyla vyžadována jiná pomocná činnost.

⁸¹ PEŠÁK, V. Třebechovice, s. 188

Bydžovsko a Hradecko se rozkládaly ve východní části českého království. Další dvě zkoumaná města, Hradec Králové a Nový Bydžov, byla věnnými městy královskými, ležícími v západní části rozsáhlého Hradeckého kraje. Doposud byla zkoumána poddanská města šlechtická.

TABULKA č. 9: Věková skladba čeledi (1651): Hradec Králové včetně jeho dvorů – věk podle vykonávané práce

TYP PRÁCE/VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	CELKEM
pacholek	2	2	9	7	8	1	1	30
skoták	11	7	18
pohůnek	.	5	4	2	.	.	.	11
čeledín	1	1	3	.	1	1	1	8
služebník	.	3	1	.	-	.	.	4
ovčák	.	1	1	2
děvečka (děvka)	14	37	46	7	5	.	6	115
kuchařka	.	3	6	1	1	2	12	25
chůva (chovka)	2	2	4	8
skotačka	4	1	5
muži	14	19	17	9	9	2	3	73
ženy	20	43	52	8	6	2	22	153
CELKEM	34	62	69	17	15	4	25	226
Podíl k celku	15,0	27,4	30,5	7,5	6,7	1,8	11,1	100%

TABULKA č. 10: Hradec Králové včetně jeho dvorů–podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

PODÍL/ VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	Celkový podíl v % dle pohlaví
% ženy	58,8	69,4	75,4	47,1	40,0	50,0	88,0	67,7
% muži	41,2	30,6	24,6	52,9	60,0	50,0	12,0	32,3

Bývalé věnné město českých královen Hradec Králové leží na soutoku Labe a Orlice v úrodné krajině, což poznamenalo také jeho rozvoj. Až do 14. století město rostlo a bohatlo, později nastává útlum vlivem husitských válek a teprve po nich dochází ke konsolidaci hospodářského a kulturního života, zejména za vlády Jiřího z Poděbrad a později Vladislava Jagellonského, kdy Hradec opět náležel k nejbohatším a největším českým městům. Tento rozvoj byl opět zastaven až v polovině 16. století (1547), kdy město odepřelo pomoc císaři Ferdinandovi I. proti odbojným německým protestantům. Odpovědí byla konfiskace majetku města a ztráta všech výsad.

Velký hospodářský a kulturní rozvoj zaznamenal Hradec Králové koncem 16. století pod vedením purkmistra Martina Cejpa z Peclinovce, který stál v čele města více než třicet let, a který, mimo výstavbu ve městě, podporoval rozvoj řemesla a obchodu. Ve městě tím bohatla vrstva obyvatel, která mohla zaměstnat i cizí pracovní sílu.

Období třicetileté války však bylo pohromou pro celou zemi. Po jejím skončení byla města zničena a také opuštěna. To se týkalo i Hradce Králové. Počet obyvatel poklesl na třetinu, upadal obchod, řemesla i zemědělství. Snížila se tak i příležitost zaměstnávat pomocné síly, k nimž čeleď patřila, a které přicházeli z chudých poměrů, zejména z venkova. V době Soudpisu měl Hradec Králové se svými dvory 1769 obyvatel a podle tohoto Soudpisu jsem sestavila několik tabulek o skladbě a věku čeledi.

V 17. století, a také poté, bylo obvyklé, že v domácnosti žili jak osoby příbuzné, tak i cizí, což se týkalo právě čeledi a podruhů.

Na východě Evropy se rodinní příslušníci většinou společně podíleli na chodu rodiny, zajišťovali společný majetek, kdežto ve střední Evropě byla situace trochu odlišná. Čelední služba představovala u mnohých příležitost, jak získat pracovní zkušenosti a návyky. Lidé, vstupující do čelední služby, byli převážně ve věku 15 až 19 let, o čemž svědčí i naše srovnání dvou vybraných měst, Hradce Králové a Nového Bydžova, v tabulkách.

Služba byla řešena buď podle situace v rodině, nebo dle věku a pohlaví členů rodiny. Do měst směřovaly do čelední služby více ženy. Děvečky vykonávaly domácí práce, staraly se jako chůvy o menší děti, pracovaly jako kuchařky. Jak ze Soupisu vyplývá (viz tabulky), naopak na venkově v selských usedlostech převládala mužská čeleď, která obdělávala zemědělskou půdu, starala se o dobytek, šlo tedy o náročnější fyzické práce.

Posuzují-li město Hradec Králové, zaznamenal soupis z roku 1651 například 25 kuchařek, které se vyskytují například ve dvoře Maškovském Jana Revíra primase, jemuž bylo 50 let, a byl vdovcem. Dále také koňšela Jana Matyáše Duchoslava z Libína, který byl rovněž vdovcem, zaměstnával kuchařku a v příkladech by bylo možné pokračovat. Čeleď se především dále vyskytovala u obyvatel, zastávajících významná místa ve městě a u majetnějších občanů města, jak tomu bylo u domu šosovního, v němž bydlel Albrecht Ctibor Peczingar z Bydžína – padesátiletý muž, který měl mimo kuchařku, páže (13let), klíčnici a děvečku. Dále zámožnější apatykář Andreas Kirchner si rovněž mohl vydržovat kuchařku. Zajímavá je situace na příklad u vdovy ve věku 32 let, u které byla zaměstnána mladá osmnáctiletá kuchařka a chůva k tříměsíčnímu dítěti. Vdova patrně byla dobře zaopatřena po zemřelém manželovi. Nejvíce kuchařek se vyskytuje v kategorii nad 40 let věku a činí téměř 50%. Potvrzuje to fakt, že kuchařkou se stávala služebná žena až po několika letech pomocných prací, jak například E. Maur uvádí i ve městě Žatec.

Z celkového zaznamenaného počtu dětí do 14 let věku (386) jich ve službě pracovalo 34, tj. 8,8%. Některá děvčata odcházela do služby již velmi brzy, do 14 let bylo zaznamenáno v Hradci Králové 20 dívek, pro něž v některých případech byla služba sociálním zaopatřením. Většinou tyto dívky pomáhaly v domácnostech, hlídaly malé děti nebo se staraly o domácí zvířectvo (skotačky). U chlapců se jednalo převážně o pasáky dobytka nebo pomocníky v zemědělství na přilehlých dvorech.

Nejpočetnější skupinou čeledi u města Hradec Králové zůstává kategorie děvečka (děvka), věkově převážně ve skupině 15 až 19 let a 20 až 24 let, což je 54% z celkového počtu sloužících žen. Tyto dívky byly, jak ze Soupisu vyplývá, zaměstnány u majetnějších občanů města, kteří vlastnili mimo své domy v centru ještě hospodářské dvory a mlýny. Jedná se například o rychtáře, primase a konšely, ale i některé bohatší měšťany a řemeslníky. Po věku nad 25 let se v této kategorii již mnoho dívek nenachází. Většinou v tomto věku zakládají své vlastní rodiny.

Mužská čeleď je zaznamenána především v oblasti zemědělské na dvorech, patřících majetnějším měšťanům, kde pracovala jako čeledín, pohůnek, pacholek a skoták.

Na 153 ženských sloužících celkem připadalo pouze 73 mužských sloužících. Jedná se tedy o poměr běžný v 17. a 18. století v městských lokalitách i v jiných evropských zemích. Město Hradec Králové tedy z těchto poměrů nevybočovalo, jak podobně uvádí E. Maur o městě Žatec.

U Hradce Králové byl soupis poddaných z roku 1651 podle mého názoru zpracován velmi pečlivě. Na rozdíl od již zmíněného města Třebechovice byly zde jednotlivé profese velmi podrobně popsány u všech obyvatel.

Dokonce bylo samostatně vyčísleno obyvatelstvo židovské ve městě bydlící v počtu 37. Jednalo se o rozsáhlou rodinu rabína Davida Tachovského, dále kantora s rodinou a 3 nájemníků včetně jejich rodinných příslušníků. V této komunitě například pracovaly 3 kuchařky a 4 služebníci.

TABULKA č. 11: Přehled řemesel provozovaných v Hradci Králové v době soupisu (1651)

Druh řemesla	Počet živností	Počet tovaryšů	Počet učňů	Druh řemesla	Počet živností	Počet tovaryšů	Počet učňů
zahradník	3	.	.	konvář	1	.	.
sládek	2	.	.	pivovarník	12	.	2
mlynář	8	.	.	kloboučník	4	1	.
mydlář	8	2	1	kovář	12	7	.
kožešník	3	1	.	uzdař	2	.	.
tkadlec	15	1	.	zámečník	2	.	.
pekař	18	3	.	knihař	1	.	.
krejčí	19	1	1	kotlář	3	1	1
barvíř	2	1	.	špendlíkář	2	1	.
tesař	13	.	.	řezbař	1	.	.
soustružník	2	.	.	hrnčír	5	2	.
řezník	32	7	.	soukeník	3	.	.
švec	21	5	1	železník	1	.	.
sedlář	3	1	.	ručníkář	2	1	.
malíř	1	.	.	svícník	1	.	.
provazník	5	1	1	kolář	2	1	.
bednář	4	.	.	truhlář	2	1	.
jirchař	1	.	.	mečír	1	.	.
zedník	5	.	.	rybář	5	1	.
krupař	3	.	.	perníkář	1	.	.
nožíř	1	.	.	koželuh	4	.	.
zvonář	1	.	.				

Počet čeledi v jednotlivých domácnostech se lišil podle toho, jakému povolání se rodiny věnovaly a jaká byla potřeba města, ve kterém rodiny žily. V tabulce č. 11 jsou uvedena řemesla provozovaná v době Soupisu, tj. v polovině 17. století ve městě Hradec Králové. Zde se čeleď nevyskytovala, jednalo se o domácnosti převážně drobných řemeslníků.

Z větších můžeme uvést například řezníky (7), ševce (5), pekaře (4) nebo kováře (7), kteří zaměstnávali tovaryše nebo učedníky. Jak již bylo zmíněno, čeled' si mohla dovolit zámožnější část obyvatel Hradce Králové hlavně ve dvorech, které vlastnila.

Jen málo řemesel mělo více než 1 tovaryše. Sídlili přímo ve městě a nejvíce jich je evidováno u řezníků (7). Druhá nejpočetnější skupina tovaryšů je u kovářů na venkovských dvorech, patřících občanům města, což logicky ze zemědělské činnosti vyplývá. Z potřeby obutí obyvatelstva vyplývá také vyšší stav řemeslníků v této oblasti. Evidováno bylo v době soupisu 21 ševců s 5 tovaryši.⁸² Stejně jako tomu bylo na příklad u města Dobruška, i zde lze konstatovat, že řemeslník buď pracoval sám, nebo s rodinnými příslušníky. Proto také početnost tovaryšů a učedníků byla nízká. Tovaryši a učni žili většinou v rodinách těch, kteří jim práci poskytovali. Téměř všichni byli uváděni jako svobodní, u jednoho 28letého kovářského tovaryše byla uvedena poněkud nejasná poznámka „cizí“. Z majitelů živností vynikal majetkem zejména rychtář Jan Dyringer, o kterém Berní rula uvádí: „*Tento Dyringer majíce tolik živností, mlejn a jinší případnosti, takže 6 městských živností drží, item s šesti jinších na předměstí zahradu udělal, též chalupy tři má a všeho a náležití bez nejmenší zkázy, újmy a překážky užívá, vidí se nám, že slušně za skutečně osedlých měšťanův čtvrtého stavu 61/4 může potažen býti a obstáti. Ex cons (iloi) quaesturae AL. Ba. 6a. novembris 1655.*“⁸³ Byl v té době bezesporu nejbohatším obyvatelem města Hradce Králové. Ve své vlastní domácnosti ve městě měl pouze 1 kuchařku, i ostatní lidé žijící v jeho domácnosti žijící, byli například písař, sládek, šenkýřka, zahradník. Čeled' pracovala především na jeho hospodářských dvorech a ve mlýně. Mimo tyto sledované kategorie (tabulka č. 9) zde bylo u této rodiny ve dvorech a mlýnu zaměstnáno, respektive tu bydlelo 10 podruhů a 4 podruhyně. Lze je považovat za jistý druh čeledi. Rozdíl byl v tom, že byli dočasně najímáni na zemědělské práce a různé služby. Většinou bydleli v nájmu u majitelů usedlostí.

⁸² MATUŠÍKOVÁ, Lenka, KUKÁNOVÁ, Zlatuše, ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. Hradec Králové. *Soupis obyvatel podle víry z roku 1651, Hradecko-Bydžovsko I.* s. 341-386. Státní ústřední archiv v Praze 2000. ISBN: 80-85475-63-4.

⁸³ ČADKOVÁ, Iva, ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. *Berní rula 15, Kraj Hradecký IV*, s. 251. Národní archiv 2011. ISBN: 978-80-86712-97-0.

TABULKA č. 12: Věková skladba čeledi (1651): Nový Bydžov, město a podměstí (bez vesnic)

VĚK	-14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40 +	CELKEM
pacholek	3	3	7	2	1	.	3	19
pohůnek	1	10	2	.	1	.	.	14
skoták	1	2	1	4
ovčák	1	1
čeledín
služebník
děvečka (děvka)	.	19	11	.	2	1	.	33
chůva (chovka)	7	2	2	11
kuchařka	.	.	2	1	.	.	.	3
skotačka
muži	5	15	9	2	2	0	5	38
ženy	7	21	13	1	2	1	2	47
CELKEM	12	36	22	3	4	1	7	85
Podíl k celku	14,1	42,4	25,9	3,5	4,7	,2	8,2	100,0

TABULKA č. 13: Nový Bydžov, město a podměstí (bez vesnic) – podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

PODÍL/VĚK	-14	15–19	20-24	25–29	30–34	35–39	40 +	Celkový podíl v % dle pohlaví
% ženy	58,3	58,3	59,1	33,3	50,0	.	28,6	55,3
% muži	41,7	41,7	40,9	66,7	50,0	100,0	71,4	44,7

Samotné město Nový Bydžov s podměstím v roce 1651 vykazovalo 809 obyvatel. Z tohoto počtu byla celá jedna třetina děti do 14 let – 279, tj. 34,5%. U poloviny těchto dětí (138) nebylo v soupisu z roku 1651 uvedeno žádné vyznání víry. Šlo o děti buď velmi malé – kojence, ale také již víceleté. Nejvyšší věk bez vyznání je zaznamenán u dvou devítiletých dětí. Často šlo o děti z vícečlenných rodin, u nichž je v seznamu například uvedeno, že se jedná o třetího nebo čtvrtého „synka“ nebo „dcerku“. Nelze zde stanovit, od kterého věku byly děti evidovány jako křesťané. Rozhodovala zřejmě doba, kdy a zda byly pokřtěny. Můžeme se tak setkat s několika týdenními dětmi křesťanského vyznání, stejně jako se staršími.

K městu patřilo 11 dvorů a ještě 6 vesnic s 277 obyvateli. V našem zkoumání čeledi jsem se zaměřila pouze na město s jeho podměstím. Ve městě byly zaznamenány 3 rodiny urozené – rytířského stavu. Následuje tzv. měšťský stav, do kterého byli zařazeni především zastupitelé města, jako byl rychtář, primas, konšelé, starší z obce a také „sousedí“, mezi něž patřili zejména řemeslníci. Zatímco v seznamu z roku 1651⁸⁴ u zastupitelů města je uvedena pouze funkce, kterou zastávali, v Berní rule⁸⁵ jsou uváděny jejich profese.

⁸⁴ MATUŠÍKOVÁ, L., KUKÁNOVÁ, Z., ZAHRADNÍKOVÁ, M. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko-Bydžovsko 1*, s. 69-92.

⁸⁵ ČADKOVÁ, I., ZAHRADNÍKOVÁ, M. *Berní rula 15, Kraj Hradecký IV*, s. 185-192.

A tak se například dozvídáme, že konšel Zborskej byl koželuhem, starší z obce Šumberský řezníkem a starší rychtář Allexius krejčím.

V 11 dvorech přináležejících k městu Bydžovu je vykázána převážná část čeledi. Tyto dvory patřily jednak některým zastupitelům města, tak i bohatším „sousedům“. Jako příklad uvádím dvůr rychtáře Jana Dentulina, který obhospodařoval 84 strychů polí, 27 kop záhonů a 48 záhonů (dle starých polních měř). Vlastnil 6 potahů (koní), 6 krav, 6 jalovic a 7 prasat. Tedy větší hospodářství, k němuž potřeboval pracovní síly. Z čeledi zaměstnával 2 pacholky, 3 pohůnky, 1 skotáka, měl kuchařku, děvečku, 2 chůvy, podruha a podruhyni. Ve srovnání s jinými tedy velký počet. Další, na příklad zmiňovaný rytíř Václav Měnický, zaměstnával 6 osob, zařazených do čeledi (děvečky, pacholky, chůvu) a také vladyka Václav Jeník Zásadský vykazoval 5 pomocných sil.

Tabulka č. 12 o rozložení čeledi ve městě Nový Bydžov nám potvrzuje již dříve zmiňovaný fakt, že pokud se týká věkové kategorie, je nejsilněji zastoupena skupina od 14 až do 24 let. Ženy vyššího věku jsou evidovány pouze jako chůvy, 2 ve věku nad 40 roků, 1 kuchařka do 29 let a 3 děvečky v rozmezí 30 až 39 let. Vyskytují se v rodinách lépe situovaných občanů a zastupitelů pravděpodobně již dlouhodobě a někdy byly považovány i za členy rodiny. Třeba sedmdesátiletá chůva u měšťana rytíře Václava Měnického z Červené vsi a šedesátiletá chůva u rychtáře Jana Dentulina.

Tak, jako u ostatních sledovaných obcí, převažují i zde ženy v celkovém počtu. Nejvíce je jich u kategorie dívek 15 až 19 let a 20 až 24 roků. V soupisu jsou uváděni většinou jako děvečky/děvky v převážné míře u zastupitelů města.⁸⁶ Pomáhaly v domácnostech, ale také při zemědělských pracích.

Proto také i mužská čeleď je udávána jako pacholek, pohůnek nebo skoták a pohybuje se rovněž v největším počtu v kategoriích od 14 do 24 let. Nejvíce čeledi jako takové, bylo zaměstnáno právě v bohatších urozených rodinách, které si mohli vzhledem k majetku a postavení ve městě, tyto služby dovolit.

⁸⁶ MATUŠÍKOVÁ, L., KUKÁNOVÁ, Z., ZAHRADNÍKOVÁ, M. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko-Bydžovsko 1*, s. 69-92

TABULKA č. 14: Přehled řemesel provozovaných ve městě Nový Bydžov v době soupisu (1651)

Druh řemesla	Počet	Druh řemesla	Počet
švec	11	kovář	2
krejčí	6	kolář	1
soukeník	1	hrnčář	3
tkadlec	8	truhlář	1
pekař	7	mydlář	2
bednář	1	zámečnick/zámečnice	1
tesař	2	mlynář	3
řezník	9	koželuh	3
pivovarník	2	forberečnick	4
koláčnick/koláčnice	2		

Lze se domnívat, že v řemeslnických rodinách opět spíše pomáhali příslušníci rodiny. Ve městě zaznamenáváme pouze 6 tovaryšů, z nichž 3 byli zaměstnáni u zastupitelů města bez bližšího určení vykonávané práce. Další 3 u řemeslníků, jako byl tkadlec, kovář, hrnčář. Jejich průměrný věk byl 21 roků a byli svobodní. Učňů bylo u Nového Bydžova uvedeno pouhých 4, u pekaře, koláře a u dvou ševců. Nejmladší byl třináctiletý ševcovský učeň, nejstarší dvacetiletý pracoval u koláře.

V níže uvedené tabulce č. 15 je u nejvýše zastoupených kategorií ženské čeledi v Hradci Králové porovnáván jejich poměr k celkovému počtu obyvatel s obdobnými údaji u města Žatce, které uvádí ve své práci E. Maur.

Tabulka č. 15: Podíl ženské čeledi dle profese k celkovému počtu obyvatel ve srovnání 2 oblastí (1651)

Druh čeledi	Hradec Králové	% podíl k celkovému počtu obyvatel	Žatec	% podíl k celkovému počtu obyvatel
děvečka	115	6,5 %	123	6,1 %
kuchařka	25	1,4 %	13	0,6 %
chůva	8	0,4 %	12	0,6 %
Celkem	148	8,3 %	148	7,3 %

Poznámka k tabulce č. 15: počet obyvatel HK – 1769, počet obyvatel Žatce - 2013⁸⁷

Zatímco u města Žatec více než polovina žen kategorie kuchařka spadala do věkové skupiny 20 až 24 let, u Hradce Králové byla situace jiná. Zde evidujeme nejvíce kuchařek ve vyšším věku – 3 kuchařky od 30 až do 40 let a nejvyšší stav je vykázán ve věku nad 40 let, to je celých 60 %. Platí zde stejně jako u Žatce, že kuchařkou se stávala služebná již zkušenější.⁸⁸

Také u kategorie chůvy nacházíme rozdíly. Z 8 vykázanych byly 4 velmi mladé – dvě do 14 let a dvě do 19 let. Až teprve po 40 letech věku byly zaměstnány u Hradce Králové 4 ženy jako chůvy. U Žatce bylo nejmladší chůvě 15 let a nejstarší 29 roků. Protože se u Hradce Králové u 4 chův jednalo prakticky ještě o samotné děti, lze se domnívat, že spíše občas hlídaly ještě menší děti a že se prakticky o chůvy v pravém smyslu slova nejednalo.

V kategorii děveček je poměr k celkovému počtu obyvatel téměř vyrovnaný.

⁸⁷ MAUR, E. Čeleď a tovaryši, s. 101.

⁸⁸ TAMTĚŽ, s. 104.

Tabulka č. 16: Srovnání věku čeledi, tovaryšů a učňů u města Hradec Králové s městem Žatec (1651)

Žatec								
PROFESE/ VĚK	-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40 +	CELKEM
tovaryši	.	11	23	12	5	2	1	54
učni	5	11	1	17
pacholci	6	27	22	11	2	2	2	72
muži celkem	11	49	46	23	7	4	3	143
ženy celkem	11	61	56	21	6	2	9	166
muži + ženy	22	110	102	44	13	6	12	309
Hradec Králové								
tovaryši	.	6	21	11	2	2	.	42
učni	1	7	8
pacholci (pohůnci, skotáci)	13 (11+2+0)	14 (2+5+7)	13 (9+4+0)	9 (7+2+0)	8	1	1	59
muži celkem	14	27	34	20	10	3	1	109
ženy celkem	20	43	52	8	6	2	22	153
muži + ženy	34	70	86	28	16	5	23	262
Úhrnem								
počet	56	180	188	72	29	11	35	571
%	9,8	31,5	32,9	12,7	5,1	1,9	6,1	100

Tabulka č. 17: Poměr jednotlivých věkových kategorií (muži + ženy) k celkovému stavu vybraných druhů čeledi v % (z tab. č. 16)

Věkové skupiny, muži + ženy	Žatec - %	Hradec Králové - %
-14	7,2	13,0
15-19	35,6	26,7
20-24	33,0	32,8
25-29	14,2	10,7
30-34	4,2	6,1
35-39	1,9	1,9
40 +	3,9	8,9
CELKEM v %	100	100

Práce, která zkoumala rozložení čeledi v 17. století, a to zejména ženské čeledi ve východních Čechách, dospěla k obdobným zjištěním, jak tomu bylo u jiných badatelů. Vodítkem byla zejména práce E. Maura.⁸⁹ V díle se autor zabývá složením čelední služby v naší zemi, také srovnává některé poznatky s městy ve Francii, Německu (Hamburk) a Itálii. Svůj rozbor v našich zemích věnoval královskému městu Žatec.

Protože i tato práce se zabývá dvěma královskými městy – Nový Bydžov a Hradec Králové – bylo provedeno srovnání královského města Hradec Králové s královským městem Žatec, ležícím rovněž v úrodné nížinné oblasti a vykazujícím též významnou váhu zemědělské výroby.

U ženské čeledi v roce 1651 je srovnání v počtu vyrovnané. Liší se v procentním vyjádření, jelikož město Žatec vykazuje ve sledovaném roce o 244 obyvatel více než Hradec Králové. Ženská čeleď je převážně soustředěna v měšťanských rodinách, zejména těch, které byly lépe zajištěny svými majetky. U děveček je poměr téměř stejný. Pracovali jak v domácnostech, tak i na přilehlých dvorech, patřících bohatým občanům města. Zatímco u města Žatec je zastoupeno ve větší míře vinařství a pěstování chmele, u Hradce Králové to bylo zemědělství s chovem dobytka. Jak bylo zmíněno, město Hradec Králové bylo značně postiženo třicetiletou válkou, jakož skoro všechna města v tehdejších Čechách.

⁸⁹ MAUR, E. Čeleď a tovaryši, s. 85-135.

Bylo tomu i u Žatce. Města i obce se ve 2. polovině 17. století vyrovnávaly s důsledky této války. Rozrůstala se řemesla, obchod, avšak také čeleď, zejména ženská.

Mužská čeleď byla téměř všechna zaměstnána v zemědělské výrobě na již zmíněných dvorech, bylo jí však méně než ženské. A tak je možné konstatovat, že ve srovnání měst, jak uvádí E. Maur, Hradec Králové, ale i ostatní města nijak nevybočovaly z evropského průměru.⁹⁰ Hodnotíme-li věkovou strukturu ženské čeledi, vyskytuje se tato převážně v kategorii 15 až 19 let a 20 až 24 roků. U Hradce Králové činí 62,1 %. Jsou to přibližně 2/3 u obou srovnávaných měst (Žatec 68,3 %). Po 25. roku věku počty ženské čeledi klesají. Dívky zakládají rodiny a ze služby odcházejí nebo se stávají podruhyněmi. Děveček do 14 let věku bylo pouhých 12,2 %. Zde srovnání nemohlo být provedeno, jelikož u Žatce je udávaných 6,5 % počítáno pouze u věku 12 až 14 let, zatímco naše propočty se týkají všech nezletilých děveček do 14 let. Například 3 dcery šafáře na dvoře Jana Revíra primase ve věku 10, 12 a 14 let nebo dvě dvanáctileté dívky u pana Adama Hendrycha Rodovského v domě šosovním. Pravděpodobně dcery služebníka tamtéž. V mužské kategorii do 14 let je zaznamenáno nejvíce „skotáků“, možná pasáků dobytka na dvorech měšťanů – a to 11 z celkových 18. Zbytek se pak vyskytuje pouze ve věku od 15 do 19 let. Celkem činila v Hradci Králové mužská čeleď pouze jednu třetinu z celkového počtu a byla až na 4 služebníky soustředěna do hospodářských dvorů.

Tabulka číslo 17 ukazuje procentním vyjádřením větší rozdíly u sledovaných měst v kategorii do 14 let věku, dále u věkové kategorie 15 až 19 let, pak až u kategorie nad 40 let věku. U nejmladších bylo již zmíněno, že při sledování Žatce, zejména u pacholků, zahrnuje pouze dvanáctileté až čtrnáctileté, zatímco u města Hradec Králové jsou zahrnuty i mladší sloužící děti. Procentní rozdíl u kategorie 15 až 19 let ovlivnil počet učňů a tovaryšů, který byl u města Žatec vyšší než u Hradce Králové. Z práce E. Maura se dozvídáme, že *„velká část měšťanských domácností nezaměstnávala čeleď vůbec. Jistou náhradou u části z nich představovali tovaryši a učni. Zejména učedníci vykonávali nepochybně běžné práce příslušející sloužícím, které nijak nesouvisely s jejich přípravou na budoucí povolání.“*⁹¹ Kategorie nad 40 let ovlivnily u Hradce Králové jednoznačně chůvy. Ostatní kategorie jsou přiměřeně zastoupeny vzhledem k počtu obyvatel.

⁹⁰ MAUR, E. Čeleď a tovaryši, s. 102.

⁹¹ TAMTÉŽ, s. 109.

10. ZÁVĚR

Tato práce se zabývá společenským postavením a situací ženské čeledi v 17. století na Královéhradecku. Cílem práce je přiblížit situaci a postavení čeledi v období raného novověku ve výše zmíněném regionu.

Mimořádně důležitým zdrojem pro práci byl soupis poddaných podle víry z roku 1651, který (vycházíme-li z faktu, že byl veden svědomitě) vedle náboženské příslušnosti rozděloval čeleď i podle druhu vykonávané práce (děvečka, skotačka, pohůnek, pacholek, atd.) a věku. Dalším zdrojem informací byla Berní rula z roku 1654, tedy dílo pocházející přibližně ze stejného období. Toto pojednání v některých případech ukázalo velikost zemědělského majetku, který bylo možno srovnat s počtem čeledi, pracujícím u majitele usedlosti (provedeno například u města Hradce Králové).

Na základě zadání práce s tématem „Ženská čeleď na Královéhradecku v 17. století“ byly vybrány z Opočenského panství jeho zámek s podzámčím, ves Mezříče a dále dvě města, Třebechovice a Dobruška, které náležely tomuto panství. Zkoumání bylo dále zaměřeno především na královská města Hradec Králové a Nový Bydžov. Poznatky města Hradec Králové pak bylo možno porovnat s výsledky rovněž královského města Žatec, kterým se ve své studii „Čeleď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651“ zabývá E. Maur.

Jelikož města i venkov byly v 17. století značnou měrou poznamenány třicetiletou válkou, byl následný jejich vývoj ve srovnání podobný. Úbytek obyvatelstva se postupně zastavil, hospodářství se začala oživovat. Opočenské panství například předčilo Broumov velkým zastoupením své tradiční řemeslné výroby. Na zámku a v přilehlých dvorech tvořila čeleď jednu třetinu všech místních obyvatel (133 osob). Z této jedné třetiny více než polovinu zaujímal ženská čeleď. Jednalo se hlavně o děvečky, ať již pracovaly přímo na zámku, v domácnostech jeho obyvatel nebo v přilehlých dvorech. Hlavní hospodářská činnost zámků byla soustředěna na jeho dvorech a ve mlýnech, kde také větší část čeledi žila.

Ves Mezříče vykazuje poměrně nízký stav čeledi. To je dáno především faktem, že v selských rodinách byly zaměstnávány většinou vlastní děti. V průměru měly rodiny čtyři děti, které se na běžném chodu domácnosti podílely.

Město Dobrušku lze charakterizovat jako město řemeslníků. Většina z jeho obyvatel vlastnila ještě nějakou zemědělskou půdu, což nám potvrzuje berní rula z roku 1654. Čeleď v celém městě tvořila pouhých 8,4 % a tvořilo téměř vyrovnanou skupinu podle pohlaví a věku.

V soupisu z roku 1651 u města Třebechovice nebyla kategorie čeledi rozdělena podle typů (pacholek, pohůnek atd.) jako u ostatních obcí. Zde se pouze uvádí věkové a genderová rozlišení. V procentním porovnání se obě pohlaví téměř rovnají. Ve městě žili převážně řemeslníci a drobní chalupníci. Berní rula nám dokládá, že řemeslníci vlastnili menší či větší pozemky, které poskytovaly další obživu jejich rodinám.

Věnné město Hradec Králové, s poměrně velkou skupinou zámožného měšťanstva, také vykazuje velký počet čeledi. Ženy tvoří 67,7 % z celkového počtu čeledi. Nejvíce žen pracovalo v domácnostech jako pomocnice a kuchařky, ale také v přilehlých hospodářských dvorech, ať už v domácnostech či v zemědělské oblasti. Ze všech sledovaných míst měl Hradec Králové největší počet kuchařek, z čehož lze odvodit i lepší hospodářské poměry řady občanů města. Mužská čeleď je zde zastoupena pouze jednou třetinou z celkového počtu a pracovala hlavně na hospodářských dvorech, které patřily majetnějším občanům města. V Hradci Králové bylo zaznamenáno také největší množství pracujících dětí do 14 let věku. V soupisu sice byly uvedeny jako děvečky (14) a skotáci (11), můžeme se ale domnívat, že to byly spíše dívky, které pomáhaly s drobnými pracemi, zatímco chlapci hlídali drobné hospodářské zvířectvo. Na 153 ženských sloužících připadalo celkem 73 mužských sloužících. Tento poměr byl běžný v 17. a v 18. století v městských lokalitách a to i v jiných evropských zemích.

Královské město Nový Bydžov s podměstím vykazovalo poměrně nízký stav čeledi. Převažují mírně ženy v počtu 55,3 % nad muži. Převážná část čeledi pracovala na dvorech, které k městu náležely. Dvory patřily zastupitelům města, ale i bohatším „sousedům“. Rozložení čeledi ve městě potvrzuje, že je nejsilněji zastoupena věková kategorie od 14 do 24 let. Ženy vyššího věku byly evidovány jako chůvy, v záznamech se objevila i jedna kuchařka a tři děvečky. Všechny tyto ženy byly zaměstnány u lépe situovaných občanů, pravděpodobně již dlouhodobě, a dokonce byly v určitých případech považovány za členy rodiny. V řemeslnických rodinách spíše pomáhali příslušníci rodiny. Ve městě je zaznamenáno pouze šest tovaryšů s průměrným věkem 21 roků.

Závěrem lze konstatovat, že žádná ze sledovaných kategorií, ať už jde o věkové rozložení či profese se významně neodlišuje od jiných, a to nejen v Čechách, ale i v některých evropských městech, jak uvádí ve srovnání E. Maur ve své práci. Srovnání dvou královských měst Hradec Králové a Žatec je svou skladbou i věkovým rozložením velmi podobné. Žatec měl ve sledované době o 244 obyvatel více a i více druhů řemesel. Hodnocením dle profesí zde bylo rozsáhlejší vinařství a pivovarnická výroba ve srovnání s regionem Hradce Králové. Rozdíly jsou zaznamenány pouze ve věkových kategoriích, které se ovšem vzhledem k počtu

obyvatel nakonec téměř shodují. Stejně jako v Hradci Králové, tak i v Žatci převažuje ženská čeleď a stejná zjištění byla popsána u některých sledovaných evropských měst. V obou městech pracovala mužská čeleď v zemědělské oblasti na dvorech patřících bohatším měšťanům obou měst. V Žatci jsou tito čeledíni nazýváni „knechty“, v Hradci Králové jsou označovány jako „pacholci“.

11. RESUME (SUMMARY)

This paper focuses on the social status of female menials (servants) in the 17th century in the Hradec Králové region. The main objective of this paper is to explore their position in society during the early modern age.

Specific areas in the Hradec Králové region have been chosen to characterize specific subtypes of the population: the Opočno estate with its castle, the village of Mezříče and two towns (Třebechovice and Dobruška), all on the Opočno estate. Furthermore, two royal towns, i.e. Hradec Králové and Nový Bydžov, were selected for the analysis of the position of menials in that region in the 17th century. Finally, data obtained from the royal town of Hradec Králové were compared to those of another royal town Žatec that was explored by E. Maur in his treatise “Register of Serfs According to Their Confession 1651”.

After the Thirty Years’ War, trends of urban and country development were similar. The decrease in population gradually ceased and economic life was reactivated. On the Opočno estate, the number of traditional crafts exceeded that of the Broumov region. On the Opočno estate, menials constituted one third of the population. More than one-half were formed of female servants. For the most part, they were served at the Opočno castle or in the households of its inhabitants. The main economic activity was concentrated at farms and mills where the majority of servants also lived.

The Mezříče village was characterized by a low number of menials. This was due to the fact that peasant families mostly employed their own children (four children in average).

Dobruška could be characterized as a town of craftsmen. The majority of its inhabitants was still in possession of some arable land, as recorded in the “Assessment Roll of 1654”. Only 8.4% of Dobruška’s population was constituted by menials, and this group was almost equal in terms of gender and age.

The menials category in Třebechovice was not subdivided as in other communities. Only age and gender structures are recorded and both sexes are almost equal in percentage share. The population was chiefly made up of craftsmen and minor cottagers. Based on the Assessment Roll records, craftsmen owned smaller or larger tracts of land that provided subsistence for their families.

The royal dowry town of Hradec Králové, with its sizeable middle-class population, also had large numbers of servants. Female servants formed 67.7 % of all menials. These were mostly housemaids and cooks, but many also worked on farms (as housekeepers or farm

labourers). The largest number of female cooks from all the areas studied in this paper was recorded in Hradec Králové, which suggests a better economic situation of many of its inhabitants. Male servants formed only one third of all menials, working mainly on farms that belonged to the town's wealthier inhabitants. The largest number of working children up to 14 years of age was also recorded in Hradec Králové. The records list them as farm maids and cowherds, but we can assume that girls tended to household chores while the boys were in charge of small farm animals. When compared, 153 female servants to 73 male servants were recorded in Hradec Králové, a rate that was common in the 17th and in 18th centuries in urban areas in Bohemia, but also in other European countries.

A low number of menials was recorded in the royal town of Nový Bydžov. There were slightly more female servants than male servants (55.3%), with the majority of them working on farms that belonged to town representatives and wealthy denizens, so-called "neighbours". In terms of age, servants were mostly between 14 and 24 years of age. Senior-age females are recorded as nannies; the documents also mention one female cook and three housemaids. All these women were employed in well-to-do families, probably over a long period of time, and some of them were even regarded as family members. Artisan families usually employed their own family members. Only six journeymen of the average age of 21 were recorded in this town.

In conclusion we can say that in terms of age and profession, none of the categories under study differ much from other comparable ones (not only in Bohemia but in European countries as well, as is indicated in the comparison study made by E. Maur). The comparison of Hradec Králové and Žatec shows that these two royal towns were very similar both in structure and age distribution. During the period under scrutiny, Žatec had 244 more inhabitants than Hradec Králové, as well as more crafts. Compared to the Hradec Králové region, Žatec had a more extensive viniculture and brewing industry. Differences were only found and recorded in their age categories, but in terms of the numbers of inhabitants they were almost identical. Both in Hradec Králové and Žatec, there was a prevalence of female servants, a fact that also applies to certain European cities. In both towns, male menials worked in agriculture, mostly on farms that belonged to wealthy denizens. In Žatec records, the male farmhands are referred to as "knecht", whereas in Hradec Králové documents, they are termed "pacholek".

12. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

12.1 Edice pramenů

MATUŠÍKOVÁ, Lenka, KUKÁNOVÁ, Zlatuše, ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko – Bydžovsko 1*, Státní ústřední archiv v Praze, 2000. 386 s. ISBN: 80-85475-63-4.

MATUŠÍKOVÁ, Lenka, KUKÁNOVÁ, Zlatuše, ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko – Bydžovsko 2*, Státní ústřední archiv v Praze, 2000. 776 s. ISBN: 80-85475-63-4.

MATUŠÍKOVÁ, Lenka, KUKÁNOVÁ, Zlatuše, ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko – Bydžovsko 3*, Státní ústřední archiv v Praze, 2000. 1158 s. ISBN: 80-85475-63-4.

MATUŠÍKOVÁ, Lenka, KUKÁNOVÁ, Zlatuše, ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko – Bydžovsko 4*, Státní ústřední archiv v Praze, 2000. 1539 s. ISBN: 80-85475-63-4.

PEŠÁK, Václav. *Berní rula 12*, Kraj Hradecký I, Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze z prostředků ministerstva školství věd a umění, 1951. 365 s.

PEŠÁK, Václav. *Berní rula 13*, Kraj Hradecký II, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954. 521 s.

ČADKOVÁ, Iva, ZAHRADNÍKOVÁ, Magda. *Berní rula 15*, Kraj Hradecký IV, Praha: Národní archiv, 2011. 296 s., ISBN 978-80-86712-97-0.

12.2 Literatura

DIBELKA, Jaroslav. Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. Století. *Historická demografie* 31. Praha 2007, ISBN 978-80-7330-123-1, ISSN 0323-0937.

DÜLMEN, Richard, Dům a rodina. *Kultura a každodenní život v raném novověku*. Argo 1999, ISBN 80-7203-116-3.

HOLUBOVÁ, Michaela. Obyvatelstvo dobrovické farnosti v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651. *Historická demografie* 26. Praha 2002, ISBN 80-7330-019-2, ISSN 0323-0937.

LENDEROVÁ, Milena, KOPIČKOVÁ, Božena, BUREŠOVÁ, Jana, MAUR, Eduard. Práce, profese, politika. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Nakladatelství Lidové noviny 2009, ISBN 978-80-7106-988-1.

MATLAS, Pavel. *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní?*. Argo 2011, ISBN 978-80-257-0382-3.

MAUR, Eduard, Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté. *Acta Universitatis Carolinae*. Praha 1972.

MAUR, Eduard, Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku, Třicetiletá válka. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, ISBN 80-204-0283-7.

MAUR, Eduard. Das Gesinde in Böhmen in der frühen Neuzeit. *Acta demographica XIII*. Praha 1997, ISBN 80-901674-7-0.

MAUR, Eduard. Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651. *Historická demografie* 23. Praha 1999, s. 85 –135. ISSN 0323 – 0937.

MAUR, Eduard. Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hradecko-Bydžovsko 1-4. *Historická demografie* 25. Praha 2001, ISBN 80-85950-96-0, ISSN 0323-0937.

13. SEZNAM PREZENTOVANÝCH TABULEK

Tab. č. 1: Věková skladba čeledi (1651): Zámek a podzámčí Opočno včetně dvorů a mlýnů

Tab. č. 2: Zámek a podzámčí Opočno včetně dvorů a mlýnů-podíl čeledi věku vyjádřený v %

Tab. č. 3: Věková skladba čeledi (1651): Ves Mezříče – věk podle vykonávané práce

Tab. č. 4: Ves Mezříče – podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

Tab. č. 5: Věková skladba čeledi (1651): Město Třebechovice – věk podle vykonávané práce

Tab. č. 6: Město Třebechovice – podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

Tab. č. 7: Věková skladba čeledi (1651) : Město Dobruška (panství Opočno)

Tab. č. 8: Město Dobruška (panství Opočno)-podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

Tab. č. 9: Věková skladba čeledi (1651): Hradec Králové včetně jeho dvorů – věk podle vykonávané práce

Tab. č. 10: Hradec Králové včetně jeho dvorů – podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

Tab. č. 11: Přehled řemesel provozovaných v Hradci Králové v době Soupisu (1651)

Tab. č. 12: Věková skladba čeledi (1651): Nový Bydžov, město a podměstí (bez vesnic)

Tab. č. 13: Nový Bydžov, město a podměstí (bez vesnic) – podíl čeledi dle věku vyjádřený v %

Tab. č. 14: Přehled řemesel provozovaných ve městě Nový Bydžov v době Soupisu (1651)

Tab. č. 15: Podíl ženské čeledi dle profese k celkovému počtu obyvatel ve srovnání 2 oblastí

Tab. č. 16: Srovnání věku čeledi, tovaryšů a učňů u města Hradec Králové s městem Žatec

Tab. č. 17: Poměr jednotlivých věkových kategorií (muži + ženy) k celkovému stavu vybraných druhů čeledi v %